

Aleksandar Grlićkov: *Suvremeni svijet i socijalizam*

Kulturni radnik
Zagreb, 1981.

O stanju i izgledima suvremenog socijalizma moguće je govoriti samo na osnovu dubokih analiza, s osjećajem povijesne distance, analiza lišenih bilo kakvih dogmatskih shema. To je bitno ponajprije socijalizma samoga radi, perspektive njegova razvoja, proturječnosti koje neminovno nosi u sebi kao konfliktno društvo i radi složene međunarodne konstelacije, koja je dvostruki faktor njegova razvoja, pozitivan i negativan. Danas je složenija povezanost između razvoja socijalizma kao svjetskog procesa i međunarodnih odnosa shvaćenih u njihovom širem značenju. Duboka kriza kapitalizma, kriza pojedinih modela socijalizma, blokovska supremačija i razvoj socijalizma kao svjetskog procesa, objektivno su u dijalektičkom prožimanju i sučeljavanju. I zato svaka analiza koja uzima u obzir navedene elemente od velikog je značaja za našu marksističku teoriju. Knjiga Aleksandra Grlićkova — *Suvremeni svijet i socijalizam* — govori, iako ne sustavno, ali bez predrasuda, o stanju i perspektivi razvoja suvremenog socijalizma. To je knjiga — intervju, napisana kao odgovor na 34 pitanja o perspektivi razvoja socijalizma u svijetu. Kako taj oblik publicistike nije uobičajen, posebno ne u politološkoj literaturi, i s obzirom na formu knjige moglo se očekivati da ona neće odgovoriti svojoj namjeni. Međutim, važna su dva ključna momenta. Prvi — dosljedno dijaloško problematiziranje suvremenog marksizma kroz edicije »Kulturnog radnika« jedan je od osnovnih postulata.

Drugi — Aleksandar Grlićkov je kompetentan poznavalac i teoretičar suvremenog socijalizma, antidogmatik u teoriji i praksi, autor kojemu je svojstvena dosljedna kritika brojnih dogmatskih doktrinarnih pravovjerja, otvorenost u analizi, što znači problematiziranje historijskih kretanja i njihova nesvođenja u dogmatske okvire. Knjiga je podjeljena u četiri tematska bloka koji čine jedinstvenu cjelinu. Prvi dio — »Slika suvremene epohe« — analiza je ekonomskih, socijalno-političkih i ideoloških obilježja suvremenog svijeta, s naglaskom na tendencije njegova socijalističkog razvoja. Tu A. Grlićkov proširuje svoju poznatu tezu — da je suvremena epoha označena s tri revolucije: socijalističkom, nacionalno-oslobodilačkom i naučno-tehnološkom. To su samo tri strane jedinstvenog revolucionarnog procesa, koja su u svojoj osnovnoj historijskoj perspektivi, ali i po sadržajnosti konvergentna, s mogućim konfliktnim sudarima. Dijalektika tih revolucija određuje postepeno, neujednačeno kretanje k socijalizmu, k promjeni suvremene epohe i mijenjajući njeno društveno biće i društvenu svijest glavnih pokretačkih snaga progresa. Socijalistička revolucija, antikolonijalna borba naroda, odnosno raspad kolonijalnog sistema, donijeli su historijske promjene, koje su izmijenile odnos snaga u svijetu i promovirale veliku društvenu i političku emancipaciju naroda. Procesi koji se zbivaju u okviru toga promijenili su sliku međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, koji još uvijek, unatoč tih progresivnih paradigmi, u velikoj mjeri reproduciraju različite vidove zavisnosti. U ovom dijelu analize A. Grlićkov je na slijedu Kardeljevih razmatranja. Još je Edvard Kardelj u svom djelu *Socijalizam i rat* naglasio da se odnos snaga u svjetskim razmjerima prvenstveno rješava unutrašnjim razvojem u pojedinim zemljama, i da zato svaka revolucionarna i oslobodilačka borba ima internacionalni značaj i angažira internacionalne snage, što s druge strane opet utječe na unutrašnje društvene procese, a iz toga proizlazi da je ovo epoha kontinuiranog procesa svjetske revolucije koja se odvija u vrlo različitim oblicima. To je samo jedna strana kretanja, političke akcije, koja je u uzajamnoj povezanosti s procesom jačanja međunarodne suradnje. Nakon razmatranja ekonomske i političke situacije suvremenog svijeta, autor dalje razvija svoju misao o isprepletanju blokovskih interesa i

njihovih političkih izraza, uporištima i perspektivama blokovske politike, krizi detanta i značaju međunarodnog ekonomskog poretka. U drugom dijelu knjige — «Socijalizam kao svjetski proces» — autor analizira teorijske i konkretno-historijske osnove različitih putova u socijalizam, oblike i strategije socijalizma. Ukazuje na to da proces socijalističke revolucije u svjetskim razmjerima nije linearan, on je i diskontinuitet i kontroverz. Taj proces nije jednoobrazan zato što ga nose specifične socijalno-političke snage revolucionarnog, nacionalnoslobodilačkog i progresivnog kretanja u pojedinim dijelovima svijeta. U ovom dijelu knjige valja se posebno zadržati na analizi pojave ratnih sukoba između socijalističkih zemalja. A. Grličkov tu pledira za duboku, svestranu marksističku analizu te kompleksne pojave, novog fenomena suvremene historije međunarodnih odnosa. Ističe da tu pojavu treba prije svega tražiti u unutrašnjim proturječnostima društveno-ekonomskog razvoja pojedinih socijalističkih zemalja, u njihovim međunarodnim odnosima, u podjeli svijeta na interesne sfere, ali i u samoj formuli detanta i njegovog bipolarnog izraza. Međutim, sve to ne osvetljava u dovoljnoj mjeri ni motive ni karakter oružanih intervencija između socijalističkih zemalja. Budući se tu u sukobu nalaze ne samo različita shvaćanja i interesi pojedinih nacija već i interesi radničke klase, ti sukobi nanose ogromne štete zemljama koje se u njima nalaze, stvari socijalizma, miru i progresu u svijetu. Autor ovdje razmatra pojavu sukoba između socijalističkih zemalja s marksističkih pozicija i daje kritiku teze da danas ratuju samo socijalističke zemlje, što znači kritiku teze da je socijalizmu imanentan rat. A. Grličkov je tu isto tako na slijedu Kardeljevih analiza i zato za njega putovi traganja za pravim odgovorima leže u okviru konkretnih historijskih zbivanja i u uopćavanju konkretnih motiva i konkretnih oružanih intervencija. Teza o ratu kao sredstvu razvoja socijalizma nosi u sebi to da se silom izvozi socijalizam u druge zemlje, što ima i svoju drugu stranu izvoz kontrarevolucije i tamo gdje već možemo govoriti o pravim socijalističkim preobražajima, ističe A. Grličkov. Zato socijalističkim snagama ne odgovara rat, već mir i politika aktivne miroljubive koegzistencije

koju su prihvatile mnoge zemlje. U ovoj analizi je neminovno u fokusu razmatranja i odnos između socijalističkih zemalja, nesavladani spor o različitim putovima u socijalizam. Zbog svega toga, kako ističe autor, «karakter svih intervencija i ne može biti progresivan, ne samo zato što je vrijednost nasljedna prethodnih društveno-ekonomskih formacija, što je silom nametanje volje druge, već i zbog toga što sputava snažne potencije radničke klase i njene avangarde da izraze svoje nacionalne specifičnosti, kako u preuzimanju vlasti i u putovima razvoja socijalizma, tako i u snažnoj potenciji njegovoj samoreprodukciji, a to znači i obrani od naleta izvana.»

— Povijesno mjesto socijalističkog samoupravljanja unutar socijalizma kao svjetskog procesa — predmet je analize trećeg dijela knjige. Tu su naznačena dva važna momenta za sagledavanje mjesta i uloge socijalističkog samoupravljanja unutar socijalizma kao svjetskog procesa. Prvi je teorijsko ishodište ideje samoupravljanja u tradiciji socijalizma, a drugo konkretna pojavnost te ideje kroz povijest radničkog pokreta do današnjih dana i do jugoslavenske koncepcije samoupravljanja. Posljednji, četvrti dio knjige — «Aktualno stanje i dugoročne perspektive pokreta nesvrstanošći» — bavi se analizom stanja i strukture odnosa u pokretu nesvrstanošći, njegovoj historijskoj funkciji, i faktoru uspostavljanja novih međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa u svijetu na humanim — progresivnim osnovama. U predgovoru ove knjige rečeno je, da ono što je najvažnije jeste što je autor na slijedu otvorenog marksizma, marksizma dijaloga. Da je riječ o onoj vrsti marksizma o kojem je Lenjin pisao 1910. godine u članku «O nekim historijskim osobitostima razvitka marksizma», slijedeće: «Naše učenje — pisao je Engels za se i za svog znamenitog prijatelja — nije dogma nego rukovodstvo za akciju». U toj klasičnoj formulaciji s izvanrednom je snagom i izrazitošću istaknuta ona strana marksizma koja se ponajčešće smetne s uma. «A smetnuvši je s uma, mi marksizam činimo jednostranim, nakaradnim, mrtvim, mi čupamo iz njega njegovu živu dušu, mi podrivamo njegove duboke teorijske korijene — dijalektiku ... mi podrivamo njegovu vezu s određenim praktičnim zadacima epohe, koji se

mogu mijenjati pri svakom novom zaokretu historije». Ako ovo imamo na umu, doista smo na pravom tragu proučavanja iskustava suvremenog socijalizma, nudimo daljnji izazov za njegova kritička istraživanja.

Jean Paul Sartre: Filozofske i političke rasprave

Školska knjiga
Zagreb, 1981.

Vesna Prga

U ovoj knjizi sakupljeni su Sartreovi radovi nastali između 1946. i 1970. godine. Različiti po opsegu i tematici, teško se mogu svesti na zajednički nazivnik. Možda bi bilo najispravnije reći da se Sartreovo promišljanje kreće na osnovnoj liniji filozofija-politika, dok su aspekti i pobude različiti. Teško bi bilo, a i nepotrebno vršiti striktnu klasifikaciju jer, kako sam Sartre kaže, filozofija je uvijek praktična, a praksa, kao ljudsko svjesno, svrhovito, smisljeno djelovanje, uvijek filozofska. Jer, teorijski neutemeljena praksa tek je »empirizam bez principa«, a teorija radi teorije skolastička spekulacija.

Sartre razmatra više historijski relevantnih događaja i procesa poslijeratnog razdoblja, nezaobilaznih za angažiranog mislioca, budnog suvremenika svijeta: staljinizam, sukob KPJ s Kominformom, kolonijalizam i dekolonizaciju, hladni rat i njegove reperkusije na kulturu, 1968. godinu u njenom socijalnom, političkom, klasnom i organizacijskom aspektu.

Svako vrijeme ima svoju filozofiju, svoju epohalnu misao koja je horizont kulture i plodno tlo za razvoj svake osobene misli; u našoj epohi to je marksizam. Sve sljedbenike epohalnog filozofa (Marx) Sartre naziva ideolozima. Oni se napajaju na izvoru temeljne filozofije koja predstavlja ogledalo svijeta. U tom kontekstu Sartre egzistencijalizam određuje kao ideologiju koja se razvija uz marksizam, ali ne i protiv njega. U svojoj zreloj fazi Sartre se deklarira kao marksist i poručuje da se ni jedan ozbiljan

misliac suvremenosti ne može distancirati od marksizma. Marksistička osnova, metodologija, principi koji imaju regulativni karakter s obzirom na svako konkretno istraživanje, zajedno s egzistencijalizmom dat će plodonosnu sintezu i obogatiti marksističko poimanje čovjeka. Tema individualnog postojanja, egzistencije, neopravdano je potisnuta na margine marksizma i to treba ispraviti. Epohalna filozofija, kao i svaki teorijski koncept svijeta i čovjeka (čovjekovog svijeta) odumire, gubi svoju historijsku relevanciju iz dva razloga: kada je pregazi povijest, jer tada postaje kočnica praksi i kada više nema prostora za vlastito unutrašnje plodonosno razvijanje, što je, naravno, neodvojivo od prvog momenta. Marksizam je okoštao i pretvorio se u dogmu iz političke, pragmatične potrebe održanja prve zemlje socijalizma, a ne zato što je zastario. On je tek u djetinjstvu, kaže Sartre, i ako se vratimo autentičnom marksizmu, tada još pruža neslućene mogućnosti, on može apsorbirati svekoliko Znanje.

Vulgarni materijalizam osnovna je dogma okrnjenog marksizma, koja, izvedena do krajnjih konzekvencija zapada u nerješive proturječnosti. Ako se kretanje duha svede na kretanje materije, onda je psihičko posljedica biološkog, a ovo posljedica fizičkog. Prema tome svijest može izraziti svijet samo kao posljedica svoj uzrok, a ne kao misao svoj objekt. Stoga je pojavljivanje svijesti puki odraz. Odakle onda napredak, pita Sartre. Ovakav materijalizam ukida subjektivnost — ova je tek strani dodatak i može biti samo izvor grešaka. Dogmatski stav koji tumači ljudsku praksu u terminima rigorozne objektivnosti pretvara subjektivnost (jer svako ljudsko djelovanje je subjektivno) u apsolutno djelovanje. Subjektivnost je s društvenog gledišta opasnost i nakaznost. Službeni ideolozi kombiniraju objektivne podatke i donose zaključke kao čiste apstraktne učinke svijesti. Odvojeni od masa — oni su objektivne svijesti koje misle po objektivnim zakonima, njihova subjektivnost društveno je nedopustiva, a po njih same prije ili kasnije kobna. Materijalizam je subjektivnost onih koji se stide svoje subjektivnosti, kaže Sartre, a vulgarni materijalizam je revolucionarni mit koji treba biti zamijenjen revolucionarnom filozofijom koja će objasniti moguć-

nost pokreta prevladavanja i koja će postati filozofija čovjeka uopće. Ona će prevladati materijalistički mit koji ukida subjektivnost i idealizam koji ukida stvar. Treba ih prevladati u jednoj višoj totalizaciji, što je i izvorna Marxova misao.

U kontekstu sukoba objektivnosti i subjektivnosti Sartre razmišlja o sukobu KPJ s Kominformom. Radi se zapravo o sukobu dviju subjektivnosti od kojih jedna, zbog svoje snage i moći da se nametne drugoj proizvoljno sebe proglašava objektivnošću.

»Objektivnost« zavisí od subjektivnosti koja ocjenjuje i predviđa fenomene i koja ih mijenja prema svojim procjenama. »Titoistički raskid«, kako kaže Sartre u spisu »Lažni učitelj i lažni kunići« povod je za razmišljanje o nesumnjivosti sovjetskog puta u socijalizam. »Titova polupobjeda« (tekst je napisan 1950.) povod je za razmišljanje svima na Zapadu i na Istoku o samim metodama vlastitog mišljenja. Ona je pitanje o tome da li biti proleter i biti komunist automatski znači biti staljinist i može li on odustati od svake subjektivnosti.

O pojavi staljinizma i njegovom sutonu Sartre nam govori u studiji »Staljinova avet« iz 1950., bez ideologiziranja ili moralne indignacije. Ta promišljena i zrela politička analiza oslonjena na marksizam, ali bez krute shematike, zahvaća politički, socijalni, ekonomski, socijalno-psihološki aspekt staljinizma. Staljinizam je rezultat složene povijesne konstelacije — vanjske opasnosti i unutrašnjih otpora, zaostale privrede nerazvijenih zemlje, borbe za ekonomski i politički opstanak. Sa socijalno-psihološkog aspekta staljinizam je proizvod općeg nepovjerenja i totalne konfliktnosti ruskog društva. Svatko je u sebi podvojen, od masa radnika do rukovodstava. Proletariat osjeća konflikt između želje da dugoročno gradi socijalizam i svojih neposrednih interesa: povećanja životnog standarda; spontane reakcije masa negativne su s obzirom na opće potrebe privrede. Proletariat više nije subjekt povijesti, više nije konkretan cilj podruštvljavanja — on se osjeća samo sredstvom socijalističke izgradnje. Položaj rukovodilaca je također proturječan — oni su zastupnici općeg interesa jer žele zemlju povesti putem izgradnje socijalizma, a istovremeno su oličje patrikularizma jer ih njihova društvena funkcija odvaja od naroda. Oni su nosioci

plana, jedini koji odlučuju i snose svu odgovornost za veličinu i manjkavosti režima. Situacija ih tjera da se integriraju do monolitnosti. Dapače, čitava nacija mora se monolitno integrirati da bi opstala. Kult ličnosti nastaje iz potrebe integracije, koja mora biti totalna i negirati svaku individualnost. Individualne volje ne mogu se ispoljiti kao protuteža kultu ličnosti koji predstavlja socijalnu integriranost zajednice. To je okupljanje mnoštva ljudi u jedinstvu esencijalnog individuum, jer je Staljin jedina u sebi koherentna, neproturječna ličnost. On tako postaje fiksna točka u društvu punom sumnji, straha, nepovjerenja, nesigurnosti i konflikata. Svi povjerenje u sebe grade na povjerenju koje Staljin ima u samog sebe.

Ako je staljinizam, što se Rusije tiče, autohtoni novovjekli proizvod, on nije proizvod za izvoz, kaže Sartre. Sve što je u SSSR-u niklo iz neizbježnih proturječnosti i problema, u zemlje narodne demokracije jednostavno je presadeno; raspuštanje narodnih frontova i staljinizacija komunističkih partija dovedenih na vlast izazvali su unaprijed nepovjerenje prema novim režimima nakon II svjetskog rata, naročito u zemljama gdje revolucija nije imala masovnu bazu i narodnu podršku. SSSR u zemljama Istočne Evrope od početka nastupa silom. U prvo je vrijeme trebalo spriječiti ekonomsku penetraciju Zapada Marshallovim planom, zatim podizati nacionalne privrede pod strogom diktatu, razviti tešku industriju i izgraditi autarhične privrede u pojedinim zemljama bez obzira na resurse i mogućnosti. Kako duhovito kaže Sartre, »ako podzemlje Budimpešte nije pogodno za gradnju podzemne željeznice, onda je podzemlje kontrarevolucionarno«. Kao što treba zemlje narodne demokracije odvojiti od Zapada, tako isto treba odvojiti i jednu od druge. Ne vodi se racionalna politika suradnje komplementarnih privreda. I u doba destaljinizacije održava se živim nepovjerenje prema tim zemljama. Nakon Hruščovljeva referata na XX kongresu KPSS (b) nastaju nemiri u zemljama narodne demokracije, nastupaju podvajanja u komunističkim partijama. Sve su glasnjiji zahtjevi za liberalizacijom sistema, ali SSSR se ponovo i ponovo odlučuje za primjenu sile: ruski destaljinizatori provode u svojim satelitima neostaljinističku politiku. Međutim, staljinizam je povijesno preživio i njegova

avet sve je nepodnošljivije opterećenje. Sartre zato zaključuje: SSSR se nalazi pred alternativom — ili će promijeniti svoj odnos prema narodnim demokracijama ili će njegovo ponašanje izazvati još gore represije. Događaji od Mađarske 1956. do Poljske danas pokazuju da SSSR teško i nerado mijenja odnose sa svojim saveznicima, rukovodeći se prije svega svojim nacionalnim interesima, a mnogo manje proklamiranim načelima »bratskih odnosa« među socijalističkim zemljama.

Govoreći o hladnom ratu i njegovim posljedicama na kulturu Istoka i Zapada Sartre se još jednom poziva na veliku i neiskorištenu snagu marksizma. U hladnom ratu kultura se militarizira, koristi se kao oružje za ostvarenje posebnih interesa jedne ili druge strane. Paralelno postoje dvije inertne istine — građansko mišljenje i marksizam, koje se međusobno osuđuju i isključuju umjesto da vode plodni dijalog. Vitalnost i epohalna vrijednost marksizma omogućuje mu da se otvori i da u sebe apsorбира mnoga znanja građanskog svijeta, da ih pretvori u svoja znanja. U hladnom ratu on je, naprotiv, nepovjerljiv i odbija sve što nije njegov vlastiti proizvod. Duhovni proizvodi su oružje u ideološkom ratu. Posljedica toga je prekid komunikacija. Kulturni protekcionizam koji se temelji na nacionalnoj posebnosti pretendira da tu posebnost učini univerzalnošću.

Svekolika nauka se militarizira, jačaju ona područja koja su neposredno korisna nacionalnoj obrani. U oblasti znanosti postaju svakodnevni termini kao što su tajnost, špijunaža i Izdaja. U svakoj epohi nužno je potrebno jedinstvo kulture, koliko to raspoložive komunikacije dozvoljavaju. Jedinstvo treba biti otvoreno za plodna proturječja. Na osnovi realnog jedinstva povijesti mora se realizirati proturječno jedinstvo kulture. Sartre zadaje intelektualcima zadatak demilitarizacije kulture. Marksizam može apsorbirati buržoasku kulturu kroz natjecateljsko jedinstvo, jer je obuhvatniji, utemeljeniji, ali tek oslobođenjem od svoje ukrućene ortodoksije. To je zadatak obuhvatan i težak koji stoji pred intelektualcima-marksistima.

Sartre ukazuje na proturječnosti i zadatke intelektualaca u buržoaskom društvu. Intelektualac je posjednik praktičnog znanja, a dobiva sumnjivu etiketu »intelektualac« tek

kada se »miješa u stvari koje ga se ne tiču« tj. kada ne može više ignorirati proturječnost između univerzalizma profesije, univerzalističkog i slobodnog istraživačkog duha i partikularizma građanske ideologije koja mu se usađuje paralelno s praktičnim znanjem. Znanstvena i tehnička misao razvijaju svoju slobodu pod kontrolom u granicama buržoaske ideologije pa, stoga, usprkos univerzalnoj i slobodnoj jezgri, znanost podređena partikularizmu postaje ideologija. Intelektualcu preostaje da oslobodi svoj duh, to je njegova dužnost. On se mora osloboditi partikularnosti ideologije i priključiti univerzalnoj proleterskoj ideologiji i njenom pokretu, poručuje Sartre.

Dva teksta u obliku dijaloga, »Komunisti se boje revolucije« i »Masa, spontanost i partija«, s kraja 60-ih godina govore o sadašnjosti zapadnog svijeta. Govoreći o burnoj 1968. godini Sartre ukazuje na prisutne političke i socijalne procese. Jedna od najuočljivijih je promjena strategije komunističkih partija Zapada. 1968. godine KP Francuske nije na pokrete baze reagirala podrškom, čak ni razumijevanjem. Studentskom pokretu kojem se u Francuskoj priključio ne mali broj radnika nedostajala je politička usmjerenost. Partija nije preuzela pokret, on je ostao bez političke i teorijske dimenzije pa se nije ni mogao održati. KPF negira i odbacuje sve što nije njezina vlastita inicijativa. Sartre nedvosmisleno kaže da je KPF već 25 godina kočnica za svaki revolucionarni pokušaj u Francuskoj. Ipak, on naglašava da se bez organizacije ništa ne može učiniti. Suprotstaviti se kapitalističkoj sili, snažnoj organizaciji sposobnoj za represiju i integraciju može samo kontraorganizacija. Ne može se govoriti o spontanosti klase, spontano mogu djelovati samo manje grupe u specifičnim okolnostima. Članovi komunističke partije ostali bi izolirani i »serijalizirani« Individuumi da partija ne konstituira organsku vezu među njima, ona omogućuje komunikaciju. Pitanje stoga nije da li organizirati klasu ili ne, već kako izbjeći da se partija razvija kao skup institucija, statičan sistem s okštalim odnosom prema svojoj masovnoj bazi i s institucionaliziranom mišlju koja ne izriče stvarnost već se od nje udaljuje. Ako se suprotstavlja građanskom društvu, komunistička partija mora imati alternativni projekt, projekt o prijelazu. Ni partijske insti-

tucije ne odgovaraju povijesnim zadacima koje bi trebala preuzeti komunistička partija. Današnjem vremenu više ne odgovara model partije nastao u carističkoj Rusiji, on nema nikakve praktične opravdanosti. Odnos partije i klase mora biti otvoren, partija mora »oslušivati« klasu i tako se može pokušati izbjeći institucionalizacija partije, kao i besplodni partikularizam pojedinačnog iskustva klasne borbe.

Pravo mjesto revolucionarne svijesti nije ni partija ni klasa u svojoj neposrednosti, već borba koju bi partija trebala predvoditi mudrošću uma koji povijesno misli a ne diktira ex cathedra.

Danas se zbiva sve veća politizacija društva, naročito omladine — studenata, srednjoškolaca i mladih radnika. Ovi posljednji počinju shvaćati da povećanje nadnica nije ključ za oslobođenje, već traže vlast nad vlastitim radom i životom. Elementarne materijalne i kulturne potrebe su zadovoljene i to je danas više faktor integracije nego izvor konflikata. Građanska demokracija nepodnošljiv je sistem zbog svijesti otuđenja, a toga nije pošteđen ni socijalizam kakav se danas u svijetu prakticira. Zajedničko proizvođačkim društvima Istoka i potrošačkim društvima Zapada je nepostojanje slobodno odgovornog Individuuma, čovjeka koji ne gubi svoje osnovne ljudske atribute.

Veljka Čolić

*Jean Blondel:
The Discipline
of Politics*

Butterworths, 1981.

Knjiga Jeana Blondela, jednog od osnivača Evropskog konzorcija za politička istraživanja i profesora usporednih političkih sistema na Sveučilištu u Essexu, zanimljivo je i iznad svega korisno djelo koje na sistematski način prezentira osnovna razmišljanja o predmetu i mjestu političkih znanosti u suvremenom svijetu. Pisac ove knjige svojim dosadašnjim radovima kao i praktičnim aktivnostima skrenuo je na sebe pažnju evropskih politologa, te se ovo djelo na stanovit način pojavljuje kao sinteza njegovih vlastitih razmišljanja i nastojanja da se izbori za pravo vrednovanje i shvaćanje političkih znanosti.

U uvodu svoje knjige Blondel s pravom ističe da je unatoč razvijenosti političkih znanosti u pojedinim sredinama još uvijek prisutna skepsa u pogledu stvarnog sadržaja, mogućnosti i praktičnih vrijednosti koje može dati disciplina političkih znanosti. Ta skepsa dolazi kako iz redova šireg javnog, odnosno političkog mišljenja, tako isto i iz redova političkih aktera koji ne vjeruju da se iz teoretskog razmišljanja o politici mogu izvući neke konkretne pouke, podobne da se primijene u političkoj praksi.

No, uz ta pitanja praktične vrijednosti političkih znanosti veže se odmah i različitost shvaćanja zadaća teorije. Po jednim teorija bi se bavila prvenstveno principima ili vrijednostima, a po nekim drugima, teorija bi trebala biti skoncentrirana na naznaku tzv. empirijskih zakonitosti, odnosno kao ocjena posljedica prijašnjih zbivanja.

Ne izbjegavajući naznaku ovakvih suprotnih stavova, Blondel jasno podvlači da za njega upravo brojnost diskusija o sadržaju, karakteru i vrijednostima političkih znanosti potvrđuje veliku životnost discipline. S druge strane, u suvremenim uvjetima ubrzanog razvoja moderni politički svijet daleko je bolje definiran danas nego ikada prije, a tome su, svakako, doprinijela i brojna djela koja je dosada dala politička znanost. U tom stalnom procesu organiziranog razumijevanja svijeta politike leži i vitalnost discipline i jamstvo njezine trajnosti.

Prihvaćajući kontroverzna mišljenja kao nešto prirodno, zdravo i potrebno, Blondel se kritički osvrće na skepsu koja prati razvoj discipline utvrđujući da današnji rezultati postignuti na tom polju nužno traže objektivniji pristup.

Postavljajući za svoj cilj prezentiranje suvremenog stanja razvoja discipline u jednom originalnom shvaćanju, koje prije svega ističe osobna autorova iskustva i njegovo viđenje politike, Blondel opisuje razvoj političkih znanosti u posljednjih četvrt stoljeća. Taj vremenski period može se, svakako, uzeti i kao najplodnosnije razdoblje razvoja političkih znanosti koje su se u međuvremenu iz Sjedinjenih Država proširile širom Evrope, dobijajući pravo građanstva u socijalističkim zemljama i ulazeći u korpus društvenih disciplina koje se razvijaju u velikoj skupini zemalja u razvoju. Taj veliki pohod političkih znanosti nije samo rezultat akademskog upornog inzistiranja na potrebi uvođenja nove discipline. To je prije svega vezano uz narasla shvaćanja da dosadašnje razvijene društvene znanosti normativnog ili filozofskog karaktera ne mogu same objasniti fenomene suvremenog društvenog razvoja i da se upravo stoga traži nove metode i sadržaje pomoću kojih bi razumijevanje politike postalo lakše, a primjena takvih saznanja vrednija u političkoj praksi.

U poslijeratnom svijetu ta tendencija dobila je i svoje institucionalne oblike, te je danas sve teže naći zemlje u kojima se političke znanosti ne nalaze inkorporirane u sveučilišnim programima studija, a golema armija politologa uključila se u razne sfere društvene prakse.

Polazeći od tog ubrzanog razvoja, autor knjige nastoji odgovoriti svojim opisom na pitanja zbog čega je došlo do tako brze i gotovo univerzalne preobrazbe, koji su faktori utjecali na takav razvoj i koji su pravci daljnjih politoloških istraživanja.

Podijelivši svoju knjigu u osam poglavlja, Blondel najprije opisuje porast interesa za politiku i značenje velikih političkih događaja koji su utjecali na razvijanje mogućih generalizacija. Prevladavajući vjerovanja o postojanju nekih mitova, misterija ili zatvorenih zbivanja, političke znanosti razvile su svoju metodu opisa, ali isto tako i predviđanja. Slijedi poglavlje o tzv. masovnoj politici i posljedicama takvog širenja interesa; opis moderne birokracije i naznaku mogućnosti njezinog prevladavanja, te prikaz tzv. oduševljenja za stvaranje globalnog političkog modela i postupno odustajanje od takvog svjetskog političkog modela.

Nakon ta četiri poglavlja Blondel analizira mogućnosti kvantificiranog izražavanja političkih pojava prikazujući kao donekle nestvarna vjerovanja u tzv. svemogućnost brojk i brojčanih pokazatelja. Razmišljajući o mjestu političke teorije, pisac je sagledava u okvirima kritike društva, zatim kritike »kritike« i na kraju kao mogućnost vršenje određene analize. U sedmom poglavlju britanski autor približava se veoma značajnom pitanju komparativnih sistema i komparativnog metoda.

Zaključujući svoja razmišljanja, Blondel uz kratak pregled znanstvene revolucije koju su posljednjih četvrt stoljeća prošle političke znanosti navodi tri središnja pitanja, koja po njemu i dalje imaju veliku vrijednost u politološkim istraživanjima. Ona se odnose na problem činjenica, važnost psihologije i potrebu otkrivanja osnovne »jedinice« politike. U svijetu koji unatoč svih zapreka postaje ipak otvoreniji i demokratskiji, mjesto političkih znanosti sve je značajnije. Sve većem broju onih koji su zainteresirani ili direktno uključeni u politička zbivanja, političke znanosti moraju i mogu objasniti društvene realnosti i putove kojima se može postići napredak. Odgovarajući na pitanje da li je moguće sva politička zbivanja zahvatiti politološkom analizom i da li će ostati ipak neki nepokriveni »misteriji«, Blondel odgovara da disciplina političkih znanosti mora

s time računati i da će bez obzira na sve metodološke i predmetne inovacije, politička znanost i dalje morati polijegati na kombinaciji tehnika i imaginacije.

Naš čitalac može se s određenim Blondelovim postavkama ne složiti, posebno s onim dosta pojednostavljenim prikazom marksističkog shvaćanja teorije razvoja, no unatoč toga ostaje činjenica da je riječ o vrijednoj knjizi koja na pregledan i sažet način govori o suvremenom razvoju i bitnim sadržajima političkih znanosti. Možda bi i to mogao biti podsticaj našim politolozima da nam nakon dva desetljeća institucionaliziranog izučavanja političkih znanosti predlože naš, domaći rad koji bi prezentirao vlastito viđenje discipline političkih znanosti.

Radovan Vukadinović

T. B. Bottomore: *Sociologija kao društvena kritika*

Naprijed
Zagreb, 1979.

Već od samog nastanka sociologije, odnosno znanosti o društvu, prisutne su ideje, misaone struje i teorije o društvu koje se mogu označiti kao radikalne i kritičke na jednoj, i konzervativne, na drugoj strani.

U prvu grupu tih misaonih struja i teorija spada i knjiga T. B. Bottomorea *Sociologija kao društvena kritika*.

Bottomore navodi osnovne preokupacije »radikalne«, »kritičke« sociologije. »Radi se ... o kritici teorija država s obzirom na njihove koncepcije društvenog svijeta, o istraživanju nejednakosti i pritisaka ukorijenjenih u strukturi klasa i elita kao prepreka razvoju ljudske slobode, o ispitivanju karaktera i budućnosti društvenih pokreta koji se suprotstavljaju postojećoj strukturi društva. Ovako shvaćena radikalna sociologija ujedinijuje tri elementa: ona je istovremeno teorijska, empirijska i politička«, (str. 13). Ova knjiga, koja ima tri dijela (I dio: »Teorija društva«, II dio: »Klase i elite«, III dio: »Društveni pokreti i politička akcija«) i sadrži povezana ta tri elementa.

Iako su izrazi »radikalna«, »konzervativna« donekle neodređeni, ipak se, po Bottomoreu, konzervativna sociologija vezivala za građansku sociologiju, a radikalna za marksističku. Međutim, studentski događaji od 1968. godine (i ne samo studentski) nametnuli su probleme sukoba, razlika i građanskoj sociologiji. Pošto se marksizam bitno zanima za društvene (klasne) borbe, to se i ove nove teorije društva nadovezuju na marksizam, traže inspiraciju u njemu, tražeći nove

društvene snage. Po Bottomoreu, socijalistička revolucija nije izbila u najrazvijenijim zemljama, socijalizam koji je nastao pokazao se kao birokratska mōra, a marksizam se nije rekonstruirao u toj mjeri da bi objasnio zbivanja u društvima XX stoljeća.

Teorija T. Parsonsa je tipična teorija društvene harmonije, a teorija K. Marxa društvene promjene, društvenih sukoba. Parsons je isključio dva bitna elementa. »Prvi je od njih nastojanje da se formuliraju empirijske generalizacije i uspostave njihove sistemat-ske veze« bilo uočavanjem novih društvenih pojava, bilo uočavanjem važnosti nekih društvenih pojava, a drugi se sastoji u potrebi za novim teorijama »zbog nezadovoljstva generalizacijama ili eksplanatornim shemama koje su ostavili raniji mislioci«, (str. 32).

Križa današnje sociologije proizlazi, pored mnogih drugih uzroka, i otuda što građanske teorije o društvu (prvenstveno funkcionalizam) ne mogu objasniti novonastale promjene današnjih društava, te što se marksizam u dobroj mjeri (u svojoj dogmatskoj varijanti) pretvorio u metodološka razmatranja s jedne, i u jednu apstraktnu, skolastičku, dogmatsku teoriju s druge strane — stavovi, zaključci koji su odgovarali društvu devetnaestog stoljeća tretiraju se kao važeći za današnje društvo! Marksizmu nedostaje ono što Marx najviše postulira: dijalektičnost i empirijska utemeljenost. U tom smislu i Bottomore dodiruje neke aktualne i konkretne društvene probleme, oblike današnjih društvenih promjena, nove pojave i suprotnosti, kako na unutarnjem tako i na međunarodnom planu.

Opći rascjep između bogatih i siromašnih se širi. Nerazvijenim zemljama potrebna je inozemna pomoć, ali ne u bilo kakvom obliku. Po nekim teoretičarima inozemna pomoć zemljama u razvoju može imati i ima i negativne posljedice za te zemlje zbog posebnih uvjeta i oblika te ekonomske pomoći koji su takvi da sprečavaju osamostaljenje privrede i mobilizaciju domaćih sredstava. Najbolji vid pomoći je pomoć u naučnom i tehničkom znanju koja se treba vršiti preko centara za proučavanje lociranih u siromašne zemlje. To bi omogućilo kontrolu uvoza i investicija, eksploataciju domaćeg bogatstva i sl. Ta nastojanja za smanjivanjem razlika

slična su težnjama radničkog pokreta. Pri analizi suvremenog, industrijskog društva, Bottomore je posebno usmjeren na analizu osnovnih klasa, a pogotovo radničke klase. Po njegovom mišljenju, u Zapadnoj Evropi, uz opći porast životnog standarda svih slojeva, »ekonomska osnova klasne diferencijacije — vlasništvo — ostala je uglavnom nepromijenjena« (str. 97), iako se klase ne mogu više suprotstavljati samo s obzirom na siromaštvo ili bogatstvo. On navodi slijedeće podatke koji se odnose na Veliku Britaniju, a slični su i za druge razvijene kapitalističke zemlje: između 1930. i 1950. godine nekih promjena u preraspodjeli nema, 75% ukupnog privatnog bogatstva je u rukama 5% stanovništva. Ti vlasnici su primali 92% ukupnog dohotka od svoje imovine, a privatni sektor je dominantan (str. 97).

Interesantan je pristup odnosu između klase (radničke) i njene svijesti. Za Lukácsa je, s jedne strane, marksistička teorija misaoni izraz zbiljskog, revolucionarnog društvenog procesa, ali, s druge strane, ono što govori o postojanju tog zbiljskog, revolucionarnog društvenog procesa i ono što mu pripisuje svojstva je upravo ta teorija. Marksizam je »djelom teorija klasnih ideologija, ali je istovremeno i sam klasna ideologija (ili može ga se takvim prikazati), a smatra se da valjanost ili vrijednost marksizma kao ideologije ovisi nekako o istinitosti marksizma kao teorije«, (str. 82). U feudalnom društvu, buržoazija nije bila izravno eksploatirana klasa, ali je bila izravno povezana s novim načinom proizvodnje, novom tehnologijom. Položaj proletarijata je sličan položaju kmetstva koje nije u znatnijoj mjeri povezano s novim i naprednijim načinima proizvodnje. Po Marxu, nove proizvodne snage (zastupljene u određenoj klasi) pokreću revoluciju, ali u odnosu na kapitalizam Marx je više imao u vidu unutrašnji slom: revolucija nastaje ne zbog tehnološkog napretka nego zbog ekonomske krize i svjesnog stvaranja novog društva. Marxov model, koji ocrtava odnose između klasa u procesu proizvodnje »je različit od stvarnog povijesnog razvoja društvene svijesti u pojedinim klasama i pored toga što sam dolista utječe na društvenu svijest«, (str. 84). Lukács to ne uočava. Što se tiče odnosa između misli i akcije (klasne), Bottomore ističe da su buržoasku

klasnu svijest stvarali pripadnici buržoazije, a to nije slučaj s proleterskom svijesću — nju su stvarali mislioci koji su pripadali buržoaskoj klasi. Postoji razlika između neposredne svijesti o položaju klase (po Lukácsu »kriva svijest«), i »moguća«, »pripisana«, koja se povezuje s totalitetom, objektivnom mogućnošću (koja, po Lukácsu, radničkoj klasi nije neposredno dana, koju sama ne može zadobiti) — ne može sama potpuno shvatiti svoju situaciju i interese (str. 85). Lukács slijedi Lenjinovu misao po kojoj se socijalistička, moguća svijest unosi u radničku klasu izvana, od strane revolucionarnih intelektualaca, političke partije, te se »udaljava od pojma klasne svijesti kako ga je u nizu radova razvio Marx«, primjećuje Bottomore (str. 85). U *Bijedi filozofije* Marx kaže: »U borbi, od koje smo naveli samo nekoliko faza, ova se masa ujedinjuje, konstituira se kao klasa za sebe samu. Interesi koje ona brani postaju klasni interesi« (str. 86), a slično govori u uvodnoj bilješci za *Enquete Ouvriere* 1880. godine: »Samo radnici mogu s punim poznavanjem opisati nečaje koje proživljavaju«, da »samo oni, a ne njihovi providencijalni spasitelji mogu energično propisati lijek protiv društvenog zla koje ih muči« (str. 86). Marx nije konkretnije govorio o mjestu i ulozi inteligencije političke partije, ali, on ih je u svakom slučaju podredio općem razvoju radničke klase. Lukács podređuje radničku klasu racionalnoj, mogućoj svijesti koju određuju partijski ideolozi. U nekim društvima suvremenog kapitalizma radnička klasa podržava partije koje su službeno marksističke i revolucionarne ili pak više reformističke partije. Revolucionarni pokret je više prisutan u zaostalim kapitalističkim zemljama, odnosno regijama. Za sagledavanje općeg društvenog stanja treba imati u vidu razvoj tehnologije i njenih posljedica, kao npr. širenje srednje klase, suženje radničke klase, što je i Marx dotakao u *Grundrisse*. Postoje teorije o *embourgeoisementu* radničke klase.

Po profesionalnoj strukturi i životnom standardu razvijene industrijske zemlje su društva »srednje klase«. Postoje tri dominantne interpretacije te nove srednje klase i njenog odnosa spram prethodne srednje klase. U prvoj se više govori o kontinuitetu i o prestanku sukoba, o nestajanju suprotnih inte-

resa između klasa. Ali, neki misliloci, kao npr. Mills, Marcuse itd., govore o podjeli tog društva na masu (velika većina) i na elitu odnosno grupu elita. Mase su manipulirane: za masovnu potrošnju, komfor, one žrtvuju slobodu. Odnos između onog tko vlada i onog kojim se vlada i dalje ostaje. Po drugoj interpretaciji, nova srednja klasa je zapravo nova vladajuća klasa, ali, za razliku od prethodnih vladajućih klasa, ona radi za opće dobro. Radi se o obrazovanim, stručnim slojevima, o naučnim staležima. Ali, i te pojave se mogu tumačiti kao porast moći novih užih društvenih grupa — tehnokrata i birokrata. Zanimljivo je stajalište A. Tourainea po kojem se »glavne društvene borbe u razvijenim industrijskim zemljama ne vode više oko posjedovanja vlasništva«, društveni sukob ima oblik »direktne političke borbe i odbacivanja otuđenja; pobune protiv sistema integracije i manipulacije« (str. 101), a u toj borbi prednjače studenti. Po trećoj interpretaciji, nova srednja klasa je poseban oblik radničke klase, tj. nova radnička klasa. To stajalište zastupa i razrađuje S. Mallet, a i neke radikalne grupe u studentskom pokretu. Po Malletu, tehnički i stručno kvalificirani radnici sve se više suprotstavljaju kapitalističkoj organizaciji proizvodnje, zapaža se rast sindikata stručnjaka i »bijelih ovratnika«, a ujedno raste i njihov radikalizam. Ta nova radnička klasa se bori za participaciju, radničko upravljanje. Sve te teorije su, kaže Bottomore, realne, ali ni jedna nije dominantna. Radi se o početnim i otvorenim procesima. Klasa su još uvijek vodeće društveno-političke snage. Ali, prisutne su i nove tendencije koje potiskuju moć klase. Tu su elite, te studentski pokreti. Postoje i pokreti na kulturnoj i etničkoj podlozi — pokreti za integracijom ili autonomijom. A što se tiče daljnjeg ubrzanog ekonomskog rasta javlja se problem nedostatka »prikladne teorije 'miješane' ali pretežno kapitalističke i tržišne privrede« (str. 107). Marksistička teorija kriza nije dostatna, a vjerojatnost daljeg kontinuiranog rasta je bazirana na kratkoročnim empirijskim zapažanjima. Nema teorije »koja bi objasnila kakve to promjene u kapitalističkoj ekonomiji danas uklanjaju mogućnosti krize« (str. 107). Na ideološko-kulturnom planu, težnje za jednakošću, koje su se javile s radničkom kla-

som, ne slabe, a što vodi daljnjoj borbi za sudjelovanjem u odlučivanju, vodi novim sukobima.

O prirodi samih sukoba, o njihovim uzrocima i nema nekog općenito priznatog teorijskog sustava. Po Simmelu, nema društvenih jedinica u kojima ne bi bilo divergentnih i konvergentnih strujanja, ta društvena jedinica sa čistim ujedinjenjem ne bi mogla postojati. Postoje teorije o urođenoj agresivnosti, pretežno biologističke (Freud, Lorenz, a i Simmel). Na te teorije se može nadograditi i teorija interesa, po kojoj se »u ljudskim društvima biološki determinirani interesi kulturno razrađuju«, (str. 139). Međutim, te teorije su preopćenite da bi mogle objašnjavati društvene sukobe. A postoje i periodički društvenog života u kojima nema izrazitijih sukoba. Teško je govoriti o prirodi i uzrocima sukoba. Po Marxu, klasna borba ima golemu važnost u promjenama klasnih društava. Ali, klase i sama klasna društva su nastale iz/iza besklasnih društava, kao što bi ta klasna društva trebala i nestati.

Što reći o funkcijama i posljedicama sukoba? Sukob može imati dvije različite posljedice. U određenim uvjetima može imati funkciju društvenog održanja, adaptacije, usklađivanja. Može voditi i duševnim bolestima, zločinima, raznim oblicima nepoželjne dezintegracije. Sukob, kao i integracija, ravnoteža mogu biti i pozitivni i negativni što zavisi od konkretnih uvjeta, funkcija u konkretnom društveno-povijesnom totalitetu. »Trebalo bi kritizirati mišljenje koje, kako se čini, često prevladava — da je simpatija s pokretima pobune na neki način više ideološki obojena i predstavlja veću prijetnju sociološkoj objektivnosti nego privrženost statusu quo«, napominje Bottomore (str. 146).

Kakva je budućnost današnjeg čovječanstva zavisi od tendencija ekonomskog, društvenog, kulturnog rasta, povezivanja, omjera solidarnosti i sukoba unutar svakog posebnog društva kao i između tih društava na međunarodnom planu.

Ova knjiga — zbirka tematski povezanih eseja — po svojoj je tematici i po teorijskoj poziciji svjež i značajan doprinos objektivnijem i kritičnijem sagledavanju realnog stanja, osnovnih tendencija i mogućnosti (pr-

venstveno pozitivnih) suvremenog društva. Njena u većoj mjeri izražena kritičnost (a koja je humanistička i marksistička) je uvijek i znanstvena. Više akcentuirana kritičnost daje određenu prednost kao i nedostatke (npr. za izgradnju sistema).

*Jean Elleinstein:
Historija staljinskog
fenomena*

Školska knjiga
Zagreb, 1981.

Stanko Baković

Što predstavlja staljinski fenomen u svojoj biti? Staljinski fenomen čije klice datiraju još od NEP-a, tvrdi Elleinstein, nastaje kao rezultat ubrzane socijalističke akumulacije (tj. brze industrijalizacije i kolektivizacije zemlje, iz terora protiv seljaštva, a kasnije i same partije). »To je prostorno-vremenska, a ne povijesna nužnost koja vrijedi uvijek i svugdje za prošli, sadašnji i budući socijalizam«. (J. Elleinstein, *Historija staljinskog fenomena*, str. 58). Može se reći da je ovo glavna Elleinsteinova teza u analizi staljinizma. Da bi se razina pojavnosti staljinizma razotkrila te zahvatila bit, nužna je analiza društvenog življenja Rusije prije i poslije Oktobra i vremena između dva rata. Možemo se složiti sa Elleinsteinovom tezom po kojoj staljinizam predstavlja »ipak samo jedan oblik postojanja socijalizma«. Da li je staljinski fenomen nužnost socijalizma, prirodni produžetak zbilje društveno-ekonomske formacije ili je on rezultanta zbivanja odgovarajućih uvjeta tadašnje Rusije? Kompleksni marksistički pristup svakako zastupa drugu tezu.

Staljinizam je represivniji i brutalniji od ideologiziranog birokratskog socijalizma (etatizma). Etatizam još ne uspjeva u totalitetu ovladati društvom, ostavljajući mu ipak neke propusne ventile, dok staljinizam, u biti, totalno vlada svim aspektima društvenog života. Staljinizam jača najčešće tek podređivanjem osamostaljenih sfera društva. Prvenstveno se tu misli na partiju (kao reprezentanta diktature proletarijata), državu i ide-

ologiju. On započinje s vlašću u ove tri odlučujuće sfere a potom vrše totalnu dominaciju nad društvom. Moć države, partije i ideologije kroji život datog društva. Staljinizam ostvarenje ideologije provodi policijskom državom.

Za vremena carističke Rusije individualnih sloboda uopće nema: »Politička policija (Ohrana) bila je svemoćna« (Ibidem, str. 20). Iz nužde održanja vlasti u postoktobarskom razdoblju na bijeli teror revolucija odgovara crvenim. Osniva se Čeka politička policija (20. XII 1917.), a s ciljem obrane revolucije na unutrašnjem i vanjskom planu. Čeka je uništila sve demokratske snage: desne, potom lijeve socijalrevolucionare i na kraju menjševike. Čeka se raspušta 1922. godine, da bi njene ovlasti bile prenesene na Narodni komesarijat za unutrašnje poslove, poznat kao GPU (državna politička uprava). »Građanski rat stvorio je moćnu političku policiju koja je uloga zabrinjavala sovjetske rukovodioce« (Ibidem, str. 26). Ni jedan politički rukovodilac ne dovodi u pitanje uspostavljenju političku strukturu u vremenu od 1923-7. godine. GPU nakon ovog razdoblja dobiva sve veću ulogu. Nadzor joj se širi zahvaćajući tisak, književnost, pa čak i partiju. Nakon osnivanja SSSR-a GPU postaje OGPU (opća uprava za političke poslove). Više je uperena protiv komunista nego direktnih neprijatelja sovjetske vlasti. 1934. se formira novi komesarijat — NKVD. U sklopu njega su centralne uprave: državna sigurnost, radnička i seljačka milicija itd. »Rukovodstvo, sastav i moć političke policije ostali su nedirnuti. Država i partija nisu je mogli istinski izmijeniti samo zakonskim sredstvima, ono je postalo država u državi, a Staljin i dalje njome izravno upravlja preko svog osobnog tajnika.« (Ibidem, str. 90). NKVD osim unutrašnje i vanjske sigurnosti postaje zadužen i na ekonomskom području. Teror se širi, a od 31 člana Politbiroa u razdoblju od 1919—35. godine dvadesetak ih je tragično nestalo. U periodu od 1946. godine narodni komesarijati postali su ministarstva, tako NKGB postaje MGB (Državna sigurnost), a NKVD je MVD (Ministarstvo unutrašnjih poslova), ali se prerogativi policije ne mijenjaju. Egzistira i dalje Oso (Specijalno vijeće). »Naoružan diskrecijskim

pravom MVD je vladao državom i partijom« (Ibidem, str. 126). Na XX kongresu KPSS (1956.) raspušta se Specijalno vijeće MVD-a.

Despotska ličnost Staljina je bila važan činitelj u cjelokupnom razvoju staljiniskog fenomena. Postavljati pitanje o tome da li se tako nešto desilo baš zahvaljujući njegovoj autoritarnoj osobi ili spletu povijesnih uvjeta, isto je i što ne zahtijevati odgovor. Ellenstein analizira staljinizam prvenstveno kao *despotsko-totalitarni* sistem, kao devijaciju socijalizma.

Koji su uvjeti pridonjeli uspostavi represivnih oblika društvene zbilje? Zadržat ću se na analizi staljinizma kroz prizmu ekonomskog sustava i demokracije. Promatrajući ekonomski razvoj SSSR-a od vremena carističke Rusije do danas uočavaju se znatne strukturalne promjene. Poznata je činjenica o zaostalosti feudalne carevine kako u sferi industrije tako i poljoprivrede. Oktobar i građanski rat izazvali su situaciju kaosa u cjelokupnoj privredi. Period je to gladi, kad je prioritetnije rješavati pitanje hrane, nego držati vatrene govore o diktaturi proletarijata. Pobjedivši, proletarijat se 1917. našao u nezavidnoj situaciji: opustošena zemlja, pritisak izvana, kontrarevolucija unutra. Jedino rješenje je bilo ratni komunizam. NEP (1921) predstavlja povratak na mehanizme tržišne privrede, trgovinu, mehanizam cijena itd. NEP predstavlja suprotnost ratnom komunizmu koji u potpunosti negira robno-novčane odnose, onemogućavao je privatno poduzetništvo. Takav radikalni zaokret izaziva otpor lijevih komunista, te znatnog dijela partijskih kadrova. Ratni komunizam napušten je jer je bio privremena mjera diktirana trenutnim potrebama, koja postaje kočnica društvenog razvoja, što je bio drugi razlog napuštanja ratnog komunizma leži u činjenici da je ugrozio seljačko-radnički savez. Rezultati NEP-a bili su pozitivni.

Smrću Lenjina u partijskoj hijerarhiji uzdiže se Staljin. U početku vješt demagog podržava Lenjina u većini pitanja. Interesantno je da su mu i kasnije početne teze obično valjane da bi konkluzije bile pogrešne. Uvodi prisilnu kolektivizaciju krajem 20-tih i početkom 30-tih godina. Drastičan pad poljoprivredne proizvodnje, masovno ubijanje stoke popratne su pojave ove odluke koja dan danas opterećuje poljoprivredu SSSR-a. Kao

rezultat zapostavljanja lake industrije javlja se nedostatak robe široke potrošnje. Ekonomija kao baza predstavlja barometar uspješnosti i efikasnosti nekog sistema. Njena struktura još je od Lenjina i Staljina do danas centralistička. Osnovna karakteristika takve uprave je da naređenja dolaze odozgora, a odgovornost odozdo. Promatran sa ekonomskog aspekta staljinizam uopće ne vodi brigu o neposrednom proizvođaču, njegovom životu i potrebama. O nekoj participaciji ili neposrednom samoupravljanju nema ni govora.

Otuđenost upravljanja i odlučivanja od neposrednih proizvođača kao sila nad njima, za posljedicu ima totalnu nezainteresiranost radnika za povećanje produktivnosti i efikasnosti rada. Odsustvo ekonomskih stimulanasa bilo je ono odlučujuće u proizvodnji. Istina da se pokušalo uvođenjem udarnika, nagrađivanjem najboljih radnika, ali sve te mjere naprosto su zanemarive spram činjenice da je odlučivanje otrgnuto i preneseno u sferu birokratizirane uprave. Upravo svijest radnika da netko drugi upravlja proširenom reprodukcijom presudna je za cjelokupnu privredu. U poststaljinjskom periodu dosta je učinjeno na participaciji radnika u odlučivanju, ali tu treba konstatirati jedan proturiječan proces: s jedne strane ulažu se napor i neposrednog uključivanja radnika u proces odlučivanja, a s druge strane cementira se politički sistem centraliziranog upravljanja.

Uz to krucijalno ekonomsko pitanje postoji i pitanje demokracije. Socijalizam i demokracija isprepliću se, čak što više demokracija predstavlja samu bit socijalizma. Što se s demokracijom dešava u SSSR-u? Povijesni presjek pokazuje odsustvo demokracije na prostoru istočne Evrope tokom vijekova, nasuprot Zapadu s dužom tradicijom demokracije. Ta činjenica sigurno pridonosi spoznaji teškoća u vezi s ovim pitanjem. Caristička, feudalna Rusija ne poznaje termin demokracije, oktobarskom revolucijom stvari se mijenjaju. Uspostavila se diktatura proletarijata kao prelazni oblik od kapitalizma ka komunizmu. Njen princip je princip demokratskog centralizma. Tu se pod demokracijom podrazumijeva slobodna, kritička rasprava, dok se pod centralizmom misli na dosljednu sprovedbu donjetih zaključaka. Radnička klasa nije mogla trenutno prekinuti s prethodnom društveno-ekonomskom formacijom. Le-

njin to pred smrt naslućuje, zbiva se povratkom stare ideologije, načina života kao posljedice nemoći i nesposobnosti nove vlasti.

Elleinstein konstatira da boljševici i nisu težili političkoj demokraciji (slobodi izražavanja, okupljanja, udruživanja). Teza da je Lenjin potcjenio značaj demokracije diskutabilna je, s obzirom da se radi o krucijalnom pitanju socijalizma, prije bi se radilo kako sam Elleinstein napominje, o limitima date povijesne situacije. Ta diktatura po Elleinsteinu klica je staljinizma. Lenjinu se predbacuje i necjelovito sagledavanje posljedica birokratizma. Lijek protiv birokracije vidi u širenju demokracije, no njeni limiti već su navedeni. Staljin u potpunosti guši bilo kakvu mogućnost demokracije: totalna centralizacija upravljanja, represije i teror zamjenjuju kakvu takvu demokraciju. Sve se to odvija kroz povijesni sklop postepeno: diktatura proletarijata transformira se u diktaturu partije, ona pak u diktaturu Staljina. Usputne posljedice diktature su cenzura štampe, govora, intelektualnog rada itd. Upravo taj totalitet prinude uzrok je stanja u ekonomskoj sferi (maloj produktivnosti i efikasnosti).

Elleinstein zastupa tezu da se protiv sve-moćne birokracije može boriti na dva načina: ekonomskim stimulansima i demokracijom. Jedna od najjačih Elleinsteinovih teza svakako je ona o proturiječnosti staljinjskog fenomena: s jedne strane pridonosi razvoju proizvodnih snaga i temeljnoj preobrazbi društva, dok, istodobno sve to koči. Moglo bi se reći da je drugi dio teze dominantan.

Promatramo Staljina kao teoretičara. Njegova teorija odraz je pragmatike ali isto tako i nepoznavanja izvornih misli Marxa i Engelsa. Tako Staljin npr. neprestano ponavlja o zaoštravanju klasne borbe u socijalizmu. Potreba je tu političkog i ideološkog opravdanja vođenja politike. Pedesete godine u SSSR-u ipak su napredne, zemlja razvija tešku industriju, druga je velesila u svijetu.

Što je učinjeno u periodu nakon Staljina? Na XX Kongresu KPSS (1956.) prvi put se kritizira kult Staljina (ličnosti), a ne staljinizma i potrebe destalinizacije. Možda po tome Elleinstein nije dovoljno eksplicitan. Zašto je sovjetsko rukovodstvo odabralo kritiku «kulta ličnosti» a ne staljinizma? Prvo označava jednu ličnost, sve negativnosti bri-

šu se njome, dok staljinizam obuhvaća cjelinu sistema društveno-ekonomskih odnosa i zadire u samu strukturu države. Politički sistem time ostaje netaknut, zadržava se stoga centralizacija i birokracija i policijski tip države. Takav stav sovjetskog rukovodstva razumljiv je jer se i današnji sovjetski sistem u osnovi bazira na centralizmu, vodećoj ulozi partije i snazi državne prinude. Zaključiti se može da je destaljinizacija ipak provedena parcijalno. Fenomen staljinizma penetrirao je, nažalost i u zemlje realnog socijalizma. Teškoće i kriza današnjeg realnog socijalizma dijelom su posljedica prošlosti. Mnogo je ipak urađeno što je značilo početak sutona staljinskog fenomena, mišljenje je J. Elleinsteina.

Lidija Petrović

Džemal Hatibović: Japan, privredni rast

**Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, 1980.**

Nedavno je Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu objavio knjigu dra Džemala Hatibovića *Japan, privredni rast* i time mnogim naučnoistraživačkim radnicima, i ne samo njima, omogućio da saznaju japanska iskustva, koja su zaista bezgranično bogata mnogim poukama. Ta iskustva objašnjavaju i razloge zbog kojih je Japan, u poslijeratnom razdoblju, ostvario neobično brz privredni rast koji mu je pribavio naziv zemlje »privrednog čuda«. Time je Japan privukao izuzetno veliku pažnju ekonomske nauke i ekonomske politike i prakse širom svijeta. Japan je pokazao, kako zemlja siromašna u prirodnim izvorima može veoma brzo prevazići privrednu nerazvijenost, koristeći se pri tome, u prvom redu, najvećim stepenom znanja, rada i odricanja. Naravno, sve je to činjeno u radikalno izmijenjenim institucionalnim okvirima.

U poslijeratnom periodu nijedna zemlja u svijetu nije uspjela da ostvari takav stepen povećanja proizvodnosti dobara i usluga kao Japan. Tu tvrdnju najbolje potvrđuju podaci koje autor navodi već na prvoj stranici svog rada gdje kaže da je »...realan porast ukupnog proizvoda u petnaestogodišnjem periodu od 1960. do 1975. iznosio u SAD 27,5%, u Evropskoj ekonomskoj zajednici 60%, a u Japanu 203%«.

Japan je danas u nizu oblasti prebrodio tehnološki jaz koji ga je odvajao od ostalih industrijskih najrazvijenijih zemalja. To je i

razlog što se on sada mora sve više oslanjati na vlastita istraživanja, iako je to skuplji i sporiji put do novih istraživanja.

Osim toga, Japan je i na putu da izradi racionalniji model privrednog rasta i razvoja i da ostvari još veći stepen u prestizanju ostalih industrijaliziranih zemalja.

Iako su njegove pouke kao zemlje »izlazećeg sunca« i »privrednog čuda« ogromne, u našoj naučnoj literaturi, na žalost, ne postoji velik izbor radova koji bi na sistematskiji, pregledniji i svestraniji način obradili sve puteve, metode i sredstva kojima se on služio, u poslijeratnom periodu, u ostvarivanju svog ubrzanog privrednog razvoja. Zbog toga rad dra Džemala Hatibovića *Japan, privredni rast* dobiva još više na značenju.

Brojni su autori, i u Japanu i van njega, pokušali da odgovore na pitanje koji su to činioci određivali dinamiku privrednog rasta u Japanu, naravno u poslijeratnom periodu. Većina tih radova iscrpljuje se analizama činilaca proizvodnje i najčešće se završavaju tamo gdje je inače trebala da počne kvalitativna analiza veza između činilaca proizvodnje i društvenih institucija.

Da bi izbjegao zamku u koju su, na žalost, upali neki autori, dr Džemal Hatibović primjenjuje sasvim drukčiju analizu kojom nastoji da implicitno ili eksplicitno da odgovor na sva pitanja koja su vezana za privredni rast Japana u posljednja tri desetljeća. Da bi to ostvario, autor primjenjuje multidisciplinarni, a i interdisciplinarni metodološki pristup.

Rad dra Džemala Hatibovića *Japan, privredni rast* sastoji se od tri dijela i zaključnih razmatranja.

U prvom dijelu knjige autor je dao kvantifikovan pregled privrednog rasta i strukturalnih promjena u Japanu i uporedbu njegovog privrednog razvoja sa ostalim velikim, razvijenim kapitalističkim zemljama.

Sam naziv dijela rada »Privredni rast i strukturalne promjene u Japanu od početka pedesetih godina« pokazuje da je u proučavanju tog fenomena autorova pažnja bila uglavnom usredsređena na period od početka pedesetih godina pa do danas, iako je vremenski horizont analize u stvari cijeli poslijeratni period.

Zahvaljujući privrednom rastu Japana čija je stopa u 1959. godini iznosila čak 18,3%, obezbjeđena je veoma brza ekspanzija niza grana teške i hemijske industrije. To mu je omogućilo da izraste u jednom od glavnih, a u nekim granama i u glavnog svjetskog proizvođača. Tako se Japan sredinom sedamdesetih godina nalazio na prvom mjestu u svijetu u proizvodnji brodova (46% svjetske proizvodnje u 1976), televizora (30%), privrednih vozila (31%), itd., na drugom mjestu po proizvodnji putničkih automobila (18%), vještačkog kaučuka (15%), cementa (9,5%), sirovog čelika (18%), itd.

Vrijedno je napomenuti da je takav privredni rast Japana bio popraćen kako regresivnim promjenama u raspodjeli, tako i njihovim odsustvom u jednom dužem vremenskom roku. Ali takav privredni rast Japana uslovio je i strukturalne promjene i u potrošnji, što je vidljivo iz podataka: »... u razdoblju 1953—1977. godine, na račun pada udjela rashoda na ishranu, podjednako su porasli udjeli rashoda na prevoz, obrazovanje, razonodu i zdravstvenu zaštitu«.

Osim toga, ubrzani privredni rast Japana uveliko je utjecao i na izmjenu klasne strukture društva, ali i na pojavu »dualnosti«, tj. postojanje srazmjerno velikog broja sitnih i srednjih preduzeća uporedo sa malim brojem krupnih. Jedna od najznačajnijih strukturalnih promjena koje su izazvale ubrzanim tempom privrednog razvoja svakako je i smanjenje strukture radno sposobnog stanovništva u korist zaposlenih, tj. smanjenje broja nezaposlenih.

Drugi dio rada autor je posvetio analizi uloge, promjena i osobnosti i determinanti privrednog rasta: znanja, investicija, prirodne sredine i spoljne trgovine. Iz tog je proistekao i njegov naziv »Neposredni činioci privrednog rasta u Japanu«.

Izuzetno brz privredni rast Japana, do sredine sedamdesetih godina, bio je rezultat djelovanja velikog broja činilaca koji su svojim spoljnim obilježjima bili: »kako društveni, tako i prirodni, kako ekonomski, tako i vanekonomski, kako istorijski, tako i savremeni, kako endogeni, tako i egzogeni, kako oni pod kontrolom Japana tako i oni van njegove kontrole«. Određena vrijednost tog poglavlja ogleda se i u tome što autor u ana-

lizi nije polazio samo od tri činioca, proizvodnje, rada, kapitala i zemlje, kako to obično čine građanski ekonomisti, već od činilaca koji neposredno određuju porast proizvodnosti rada. Ti činiloci su znanje, investicije i prirodna sredina. U analizi uticaja jednog od činilaca privrednog razvoja — znanja — autor navodi čuvenu izreku koja se pripisuje KUAN — CUU (VII vijek prije n. e.) i glasi: »Ako čovjeku daš ribu, nahranit će se jedanput, ako ga naučiš ribariti, hranit će se cio život.«

Koliku važnost Japan pridaje obrazovanju i znanju, može se najbolje vidjeti po tome što je još prije početka MEIĐI ERE (1867—1912.), prema nekim procjenama, bilo pismeno 54% odraslih muškaraca i 19% žena, kako je navedeno u »Bulletin of the International Society for Educational Information«, 1968. godine. Takav odnos prema obrazovanju omogućio je Japanu da početkom pedesetih godina raspolaže školovanijom radnom snagom nego, na primjer, SR Njemačka, Francuska i Italija. Kao za potvrdu svoje teze autor navodi i podatak iz časopisa »Japan Quarterly« (br. 2, april — jun 1973) po kome je »...Japan u 1970. godini imao sâm skoro isti broj studenata kao Velika Britanija, Francuska i SR Njemačka zajedno... Broj studenata povećao se u periodu 1950—1970. u Velikoj Britaniji za 2, u SR Njemačkoj za 4,2 puta, a u Japanu za 7 puta.«

Autoru je pošlo za rukom da u svom naučnom istraživanju uzroka privrednog razvoja Japana dode do saznanja da se on danas sve više počinje oslanjati na vlastiti istraživački napor i da se javlja kao zemlja originalnih naučnih i tehnoloških dostignuća, a sve manje kao imitator, što ne znači da i dalje nije nastavio da vrši asimilaciju stvarnih znanja. Na ovakav korak natjerale su ga same razvijene kapitalističke zemlje koje su ga do juče gotovo neograničeno pomagale. Naime, zbog zategnutih odnosa sa većinom razvijenih kapitalističkih zemalja prije drugog svjetskog rata i prekida saradnje s tim zemljama tokom rata, Japan je neposredno poslije završetka rata našao daleko iza tih zemalja. Radi prebrođivanja tog jaza, orijentisao se na obiman uvoz i asimilaciju stranih znanja. Međutim, kada je privredno ojačao, i ne samo to, već kada je u nizu obla-

sti prevazišao, u naučnoj i tehnološkoj razini, većinu kapitalističkih zemalja, one su se japanskom konkurencijom počele osjećati ugroženim i zbog toga su počele tražiti sve veću cijenu za svoja patentirana znanja.

Da bi izbjegao negativne posljedice takvog ponašanja većeg broja visoko razvijenih kapitalističkih zemalja, Japan je počeo povećavati vlastite istraživačke napore, čija se dimenzija najbolje može ilustrovati brzim porastom ukupnih ulaganja u istraživanja koja su veća i brža nego u ostalim velikim industrijaliziranim zemljama. Da stvar bude još povoljnija za Japan, brzina komercijalizacije pronalazaka bila je oko dva puta veća nego, na primjer, u SAD.

U pogledu investicija Japan se, u poslijeratnom periodu, vrlo očito izdvajao od velikih kapitalističkih zemalja. To izdvajanje odnosilo se na visinu, usmjerenost i na ekonomsku efikasnost.

Što se tiče utjecaja spoljne trgovine na prirodni rast Japana, vrijedno je konstatovati da je brz porast izvoza i uvoza omogućio Japanu da se popne s osmog mjesta među kapitalističkim zemljama po obimu spoljnotrgovinske razmjene, sredinom pedesetih godina, na treće mjesto, sredinom sedamdesetih. Tako udio Japana »u svjetskom izvozu brodova iznosio je skoro polovinu, u izvozu radio-aparata i džepnih računara više od polovine, a bio je visok i u svjetskom izvozu čelika, automobila, foto-aparata, magnetofona, televizora itd., dok je udio u svjetskom uvozu 18 osnovnih, primarnih proizvoda, uključujući tu gvozdenu rudu, petrolej i drvo, iznosio skoro jednu četvrtinu«.

Treći dio rada dra Džemala Hatibovića sadrži, kako to sam autor navodi u uvodu, analizu promjena i osobenosti krupnih društvenih institucija, tj. institucionalnih okvira u kojima se odvija proces privrednog rasta, i to: privrednog sistema, pravnog poretka, političkog režima i uloge države kroz prizmu njihovog utjecaja na determinante privrednog rasta.

Iz ovakvog sadržaja trećeg dijela rada proistekao je i sam njegov naziv »Privredni činiloci privrednog rasta u Japanu«. U tom dijelu autor je na veoma plastičan način uspio dati sistematičan pregled okupacionih

mjera koje su Amerikanci poduzimali u Japanu do okončanja okupacije 1952. godine, ali i pregled mjera koje je poduzimala japanska vlada od 1952. godine pa do danas.

Okupacione vlasti su odmah poslije okončanja neprijateljstva (već u oktobru 1945) pristupile rasturanju zaibacua (zal-bacu doslovno znači financijska grupacija) — posebne vrste horizontalno i vertikalno integrisanih mnogobrojnih preduzeća iz raznih privrednih djelatnosti, koja su se nalazila pod kontrolom društva-majke, tj. holding kompanija («honša»), koja je opet bila u vlasništvu određene porodice ili klana — I taj proces je trajao formalno četiri godine (do augusta 1949). Donošenjem Zakona broj 54. nazvanog «Zakon o zabrani privatnog monopola i metodima očuvanja lojalne konkurencije» (Law Concerning the Prohibition of Private Monopolization and the Methods of Preserving Fair Trade) 1947. godine obezbijeđena je zaštita interesa potrošača, povećanje razine zaposlenosti i dohotka i unapređenje rasta demokratske i zdrave nacionalne privrede, kao i podsticanje preduzetničke inicijative i poslovnih djelatnosti. Tim zakonom ustanovljena je i Komisija za lojalno poslovanje (The Fair Trade Commission), kao tijelo koje će se brinuti o njegovom provođenju u život, tj. koje će raditi na rasturanju postojećih i sprečavanju nastanka budućih monopola i koje će obezbijediti poslovanje svih privrednih subjekata.

Poslije analize mjera koje su poduzimale okupacione vlasti do 1952. godine, autor svoju pažnju usredsređuje na analizu mjera koje preduzima sama japanska vlada.

U tom pogledu autor tvrdi da okončanjem okupacije 1952. godine i revizijom antimonopolističkog zakonodavstva 1953. godine počinje nov talas koncentracije kapitala, uključujući i restauraciju zaibacua i drugih konglomerata. Šta se dešava u Japanu u tom periodu može se vidjeti i proučavanjem HOLDING kompanija koje su kao stvarna središta upravljanja i koheziona snaga starih konglomerata bile zabranjene. Autor tvrdi da su njihovu funkciju preuzele najkrupnije industrijske korporacije trgovačke kompanije («sogo šoša») i banke (koje su zajedno s ostalim financijskim ustanovama bile izuzete od mjera decentralizacije). Takve osamostaljene firme ponovo se okupljaju oko

novih stožera i na novim osnovama, ali se vraćaju starim imenima. Tako dolazi do nove koncentracije i centralizacije kapitala. «U 1978. godini, na primjer, po broju krupnih industrijskih i financijskih korporacija Japan je zaostajao samo iza SAD, a bio je znatno ispred svih ostalih kapitalističkih zemalja, među 500 najvećih industrijskih korporacija van SAD 125 je bilo japanskih, 85 britanskih, 65 zapadnonjemačkih i 43 francuske, a među 50 najvećih komercijalnih banaka van SAD 18 je bilo japanskih, 9 zapadnonjemačkih, 4 britanske, 6 francuskih, itd.»

U uskoj je vezi s takvim stepenom privrednog rasta, kaže autor, i radikalna izmjena njegovog međunarodnog položaja, do koje dolazi zbog događaja koji su bili izvan kontrole Japana, tj. uslijed izbijanja i intenziviranja hladnog rata između SAD i Sovjetskog Saveza. Hladni rat, koji mnogima donosi nesreću, javlja se kao izuzetno srećan sticaj okolnosti za poražene sile Osovine koje, koristeći se suprotnostima između Istoka i Zapada, bitno poboljšavaju svoj međunarodni položaj i iznutra brzo jačaju, osobito svoj ekonomski položaj.

Ali, ako je takvom stepenu privrednog razvoja Japana uveliko doprinijela radikalna izmjena međunarodne situacije, ni američko ponašanje prema njemu nije imalo ništa manje značenje. Naime, Amerikanci su se, želeći privredni oporavak svog novog saveznika, najprije odrekli reparacionih zahtjeva, zatim su Ugovorom o bezbjednosti preuzeli brigu o japanskoj bezbjednosti, što je Japanu omogućilo da svoje rashode održi na minimalnoj razini. (U japanskom Ustavu, usvojenom 1947. godine, u članu 9. stoji da se Japan odriče rata i naoružanja.) Osim toga, SAD su pomogle njegovu reintegraciju u međunarodnu zajednicu, zalažući se da bude primljen u UN i druge međunarodne organizacije. Napokon, što je možda i najvažnije, SAD su se prema svom savezniku potpuno otvorile.

Jusuf Čaušević

Henning Ottman: *Individuum und Gemeinschaft bei Hegel*

Walter de Gruyter
Berlin-New York, 1977.

Pred nama je knjiga suvremenog njemačkog filozofa politike mlađe generacije. Knjiga predstavlja lijep primjer znanstvene prerade jednog važnog dijela novije njemačke duhovne povijesti. U njoj sjajno dolazi do izražaja potreba svake nove generacije njemačkih znanstvenika da se kritički odrede prema svojim duhovno-povijesnim pretpostavkama.

U središtu autorova interesa stoji nenadmašiv Hegelov lik. Knjiga, međutim, nije posvećena izravno njemu kako to sugerira njen naslov već njegovim učenicima i sljedbenicima. Hegel pritom ostaje nedostižni učitelj čiji se nauk neda svrstati ni u kalupe svojih učenika ni u »male istine« svojih kritičara. Od Hegela se prema Ottmannovom mišljenju može još uvijek više naučiti nego od njegovih brojnih sljedbenika.

Savjesno prikupljeni i znanstveno vjerno prikazani materijal iz čitavog jednog razdoblja ostaje prema autorovu mišljenju ipak samo predradnja za budući *Izlazak* iz kolotečine Hegelova mišljenja. Jer tako dugo dok učitelj misaono nadmašuje svoje učenike i kritičare nije se u povijesti duha ništa nova dogodilo. U tom smislu prikazana povijest njemačkog hegelijanizma djeluje jalovo. Svi napor i trodjelno razvrstani Hegelovih škola bili su uzaludni: »Stari« nije ni dostignut a kamoli prešignut. Nije ga se uspjelo reducirati ni na lijevu, ni na desnu, ni na središnju školu. Interpreti su bespovijesno ostali zagubljeni u ćorsokacima svojih redukcija, dok je sam majstor povijesno koračao

od Tübingena do Berna, pa zatim Frankfurta, Jene, Nürnberga, Bamberga, Heidelberga, sve do velikog Berlina. Hermeneutski postupak koji se osjeća u Ottmannovom pristupu materijalu bolje bi poslužio autorovim namjerama da je autor imao više strpljenja pri utvrđivanju onih malih *potaka* i *inovacija* koje su nastavljači izvršili na svom velikom uzoru. Jer ma kako se tumačio središnji novovjekovni odnos između pojedinca i zajednice, jedno ostaje čvrsto: klasična trihotomija pojedinac, građansko društvo, država ne postoji danas u istom strukturalnom jedinstvu kao u Hegelova vremena. Isto vrijedi i za trihotomiju teorija, praksa, poiesis. Grubo rečeno individuum rane građanske filozofije politike atrofirao je do bezličnog »se« (Man), čvrstom diobom rada strukturirano građansko društvo pretvorilo se u *masu* (društvo masa), a umna država kao zbiljnost slobode, ili dapače ugovorna država (Rousseau) razvila se u veliko kapitalističko poduzeće ili pogon. S druge strane teorija se reducirala na znanost, praksa je preobražena u tehniku, a poiesis se svela na puko rukovanje s aparatima i drugim gotovostima.

Ukoliko se ove promjene najavljuju i u djelima Hegelovih sljedbenika utoliko se može i mora reći da je hegelijanstvo u svoje tri varijante ipak bilo povijesno plodonosno. Ottmann doduše pokazuje ove promjene, ali uvijek s namjerom da Hegela sačuva iznad ovih inovacija, kao da se boji da bi povijesni razvitak Hegelova mišljenja mogao ugroziti staroga majstora. Veličina Hegelova mišljenja ne može se mjeriti samo inkubacionim vremenom tog mišljenja od Kanta do Hegela, nego i onim vremenom koje se događalo poslije njega sve do Heideggera i suvremenih neohegelijanaca. Proces raspadanja Hegelove filozofije ne smije nas plašiti poput »bolesti na smrt«, prije bi nas morao ohrabrivati za nadolazeći »dobar život« za koji se Ottmann u kolotečini zastupnika rehabilitacije praktičke filozofije u stvari zalaže. U tom smislu »dramaturgija Hegelovih škola« predstavlja živu povijest koja se Hegelom služi kao mjerodavnim putokazom.

A sada jedna riječ o Ottmannovu prikazu Hegelove ljevice.

Prema suvremenom stanju istraživanja treba podsjetiti da se kontroverzija Hegel —

Marx, odnosno Hegel marksizam ne smije reducirati na opreku građansko društvo — država. Nije točno da je Marx napetost između države i građanskog društva sociologizirao, ili ekonomizirao, ili drugačije rečeno da je on praksu reducirao na proizvodnju (poiesis) a Hegel eto ne. Ne smije se aprioristički tvrditi da Hegel zajednicu misli aristotelovski, a da je Marx naprosto hegelijanac koji je sociologizirao, odnosno ekonomizirao Hegelova načela i takvim redukcijama naprosto iskrivio Hegelovu tezu. Tako velike razlike između Hegela i Marxa zaista nema. Naprotiv, oba se mislioca pitaju za uvjete mogućnosti egzistencije individuuma i zajednice pod pretpostavkom slobode kao bitnog određenja čovjeka. Nasuprot Rousseau i Kantu Hegel smatra »da je sloboda kao ideja opstanak slobodne volje«. Zbiljnost ideje slobode je država. Stoga za Hegela država nije ni ugovorna institucija (Rousseau), niti institucija izvedena iz pojma, odnosno razuma koji bi trebao izvanjski ograničavati samovolju požudnih pojedinaca (Kant). Država kao zbilja ideje slobode ne izrasta iz građanskog društva, nego ga omogućuje jer bi bez nje građansko društvo u »ratu svijui protiv svih« bilo izručeno konfuziji i propasti.

Marx nipošto ne tvrdi suprotno, naime da građansko društvo određuje državu kako to veoma često zastupaju i marksistički interpreti u svom ekonomizmu i sociologizmu. Jednako kao i Hegel i Marx se pita za preduvjete mogućnosti egzistencije građanskog čovjeka, društva i države. Njegov odgovor glasi: građansko društvo »slobodnih« privatnih vlasnika rada, osobe i naravno svih nekretnina zajedno s građanskom državom kao instrumentom klasne vladavine omogućeno je i određeno *robnom formom*. Robna forma kao »ideja«, struktura, model, sistem ima istu određujuću funkciju unutar cjeline građanskog sistema života kao i Hegelova ideja slobode, odnosno države. Time robna forma nije nikakav sociološki ili ekonomski pojam već sistemsko-teoretski pojam jednako kao i Hegelova ideja zbiljske slobode. Za Marxa stoga država nije tek instrument klasne vladavine koji treba rastvoriti u društvo blagostanja i jednakosti, nego naprotiv robna forma producira klasne suprotnosti pa u skladu s tim i institucije u kojima se te suprotnosti izražavaju. Stoga je Marxu ukidanje države sekundarno pitanje. Njega pod-

jednako ne zanima ukidanje građanskog društva već *samo* i *jedino* ukidanje robne forme proizvodnje života, koja reproducira i građansko društvo i građansku državu i dakako njihovu na tim osnovama nerazriješivu suprotnost.

Nakon ukidanja robne forme nastupa jedan drugi model proizvodnje života koji je primjereniji biti čovjeka od ovog postojećeg iako Marx o tom budućem načinu proizvodnje života jedva nešto govori.

A sada nešto o razlici praxis — poiesis u ovom kontekstu. Konačnu redukciju prakse na proizvodnju teorije, ili na teoretsku proizvodnju, izvršio je Hegel. To nije marksistička već podjednako i fenomenološka, dapače heidegerijanska tvrdnja. Kod Marxa naprotiv nalazimo tragove »rehabilitacije« praktičke djelatnosti na onim mjestima na kojima on čovjeka kao *zoon politikon-a* vidi i izvan sveobuhvatne vladavine robne forme, dakle tamo gdje misli izvornu neinstitutiviziranu intersubjektivnost, doduše pod okriljem sumnjivog pojma rodnog bića.

A sada natrag Ottmannu. Njegov neizgovoreni poziv: natrag Hegelovoj filozofiji politike sporan je. Time, međutim, nije nipošto umanjena Ottmannova zasluga. On nam je nezavisno o spornoj tezi da je Hegel filozof politike pokazao kako se čitav njemački hegelijanizam obrtao i razvijao oko ovog presudnog pitanja. Njegov prikaz njemačkog hegelijanstva u perspektivi ovog pitanja ostaje primjeren posebno za one koji izvan Njemačke studiraju ovu etapu njene duhovne povijesti.

Davor Rodin

*Grupa autora:
Ekonomičeskoje sotrudničestvo
socijalističkih i razvivajuščihsj
stran*

**Sveučilište u Moskvi
Moskva 1981.**

Moskovsko sveučilište putem Instituta za Afriku i Aziju objavilo je dosad zapažene radove iz područja međunarodnih ekonomskih odnosa, odnosno iz područja privrednih sistema zemalja u razvoju, posebno afričkog i azijskog kontinenta. Posljednja značajna edicija ovog sveučilišta u tri knjige odnosi se na međunarodne ekonomske odnose zemalja u razvoju s razvijenim kapitalističkim državama, na ekonomsku suradnju između zemalja u razvoju i socijalističkih zemalja, odnosno na ekonomsku suradnju između samih zemalja u razvoju.

Do naše javnosti dosada je došla samo druga knjiga iz ove edicije, dakle ona s kojom je obradena suradnja socijalističkih zemalja državnog socijalizma sa zemljama u razvoju.

Knjiga o kojoj je riječ razradena je na četiri dijela sa više poglavlja. Analiza sadržaja njenih dijelova navodi nas na zaključak da se tu radi o ekonomskim odnosima koje uspostavlja Sovjetski Savez sa zemljama u razvoju. Ovaj zaključak ne odnosi se samo na poglavlje u kojem su obrađene neke teoretske pretpostavke međudržavne ekonomske suradnje između zemalja u razvoju i socijalističkih zemalja, čiji je obim šesnaest stranica. U ostalim poglavljima riječ je o ekonomskim odnosima Sovjetskog Saveza sa zemljama u razvoju, pa je stoga neprimjeren naslov ove knjige. Ona bi se zapravo trebala nasloviti na drugačiji način — primjerice: Ekonomska suradnja Sovjetskog Saveza sa zemljama u razvoju.

Ako međutim zanemarimo izloženu primjedbu dva sadržaja ove knjige mogu zaokupiti našu pažnju. Prvi sadržaj odnosi se na već spomenuti pokušaj teoretskog utemeljenja međudržavne suradnje između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju, a drugi sadržaj na detaljno izveden mehanizam ekonomske suradnje Sovjetskog Saveza sa zemljama u razvoju, odnosno na institucionalne forme ove suradnje. Preko ovog drugog sadržaja čitalac može dobiti dobar pregled vanjsko-trgovinske politike i vanjsko-trgovinskog sistema Sovjetskog Saveza, a poznavalac državnog monopola vanjske trgovine, kojeg socijalističke zemlje državnog socijalizma primjenjuju u odnosima s trećim zemljama, može uočiti u kojim se pravcima taj mehanizam usavršava i kako je prilagođen za odnose sa zemljama u razvoju.

Teoretski dio ove knjige, dio koji se odnosi na utemeljenje suvremenih međudržavnih odnosa između socijalističkih zemalja državnog socijalizma i zemalja u razvoju, pokušava rasvijetliti mjesto i ulogu ekonomske suradnje između ovih država u prestrukturaciji međunarodnih ekonomskih odnosa u pravcu uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, kroz odrednice koje o novom međunarodnom ekonomskom poretku susrećemo u Povelji o ekonomskim pravima i dužnostima država, odnosno u Deklaraciji o novom međunarodnom ekonomskom poretku.

Ovaj dio knjige ima dakle velike pretenzije, široko i složeno područje za obrađivanje i recimo odmah relativno skromne rezultate. Novi međunarodni ekonomski poredak, u čijim je osnovama nova međunarodna podjela rada i preraspodjela svjetskog dohotka, sadržaj je koji se ne može apsolvirati jednim arkom, kako je to učinjeno, pogotovo ne u dimenzijama mjesta i uloge socijalističkih zemalja u prestrukturaciji svjetske privrede. Autori su stoga nužno ostali na deklaraciji, odnosno na tvrdnjama koje ništa ne moraju značiti. U tom smislu nije sporno da je ekonomska suradnja između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju važan dio suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa, odnosno samostalni faktor formiranja međunarodne podjele rada, i na kraju jedna od osnovnih tendencija razvitka svjetske privrede (str. 29). Sporno je to što na nijednom mjestu nije pokazano u čemu se razlikuju eko-

nomski odnosi socijalističkih zemalja od ekonomskih odnosa kapitalističkih zemalja kad stupaju u odgovarajuće odnose sa zemljama u razvoju.

Bilo bi nadasve korisno da su autori pokazali mehanizam posebnog fonda za finansijsko praćenje investicionih aktivnosti zemalja SEV-a u zemljama u razvoju, koji je uključen u sistem Međunarodne investicione banke ove ekonomske integracije socijalističkih zemalja. Vjerovatno bi se tim putem došlo do odgovarajućih saznanja koja bi potvrdila postavljene teze.

Isto tako, na ovom mjestu nije teoretski obrazloženo stajalište socijalističkih zemalja državnog socijalizma u vitalnom pitanju za zemlje u razvoju — novom međunarodnom ekonomskom poretku. Poznato je, naime, da osim formalne podrške, socijalističke zemlje državnog socijalizma odriču od sebe odgovornost za tegoban položaj zemalja u razvoju u svjetskoj privredi. Slijedom toga je i njihovo neprisustvovanje međunarodnim skupovima na kojima se nastoje pronaći rješenja s kojim bi se položaj zemalja u razvoju u svjetskoj privredi učinio povoljnijim.

Ako ostavimo po strani pitanja odgovornosti za prošla zbivanja, ostaje pitanje odgovornosti za sadašnja zbivanja. Pristup zemljama u razvoju ne može biti s globalnih blokovskih pozicija i ne može se svesti isključivo na stav da je suradnja između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju neposredno povezana s ciljem slabljenja pozicija imperijalizma u zemljama u razvoju, zatim s borbom socijalizma i kapitalizma i na kraju sa svjetskim revolucionarnim procesom (str. 30). Za mnoge zemlje u razvoju pitanje novog međunarodnog ekonomskog poretka je pitanje opstanka.

Drugi sadržaj ove knjige vezan je za organizaciju i tehniku vanjske trgovine Sovjetskog Saveza sa zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike. U skladu s konceptom državnog monopola vanjske trgovine osnov odnosa između Sovjetskog Saveza i spomenutih zemalja temeljen je na međusobnim ugovorima i drugim sporazumima bilateralnog karaktera. U tom pogledu treba spomenuti da se ugovori i sporazumi koje ova država sklapa sa zemljama »trećeg svijeta« u strukturi ništa ne razlikuju od ugovora koje zaključu-

je s drugim državama izvan ovog područja. U tom pogledu postoji određena uniformiranost, koja se može uočiti ako se proanaliziraju različiti ugovori koje je Sovjetski Savez sklopio s različitim zemljama u svijetu. Ove ugovore sistematski objavljuje mjesečnik »Vnešnaja trgovlja«.

Za čitaoce koji se profesionalno bave problemima međunarodnih ekonomskih odnosa korisno je uočiti neka ugovorna načela prisutna u spomenutim međunarodnim ugovorima i sporazumima. Primjenjivanim načelima dopunjena je skala uvriježenih principa međunarodnog sporazumijevanja. Kod toga treba upozoriti da se u međunarodno bilateralno sporazumijevanje o ekonomskim pitanjima uvlače načela međunarodnih političkih odnosa, kao što su načelo uvažavanja državnog suvereniteta, ravnopravnosti država i miroljubivog rješavanja sporova. Od ekonomskih načela razrađen je samo princip najvećeg povlaštenja, dok su druga načela, kao na primjer nacionalnog tretmana, blagonaklonog postupanja i reciprociteta koja su uvriježena u međunarodnoj praksi ostala neobrađena. To ne mora značiti da se neki od njih u međunarodnim ekonomskim ugovorima koje Sovjetski Savez sklapa s drugim državama u praksi ne primjenjuju.

Iz kratkih natuknica može se primjetiti da recenziranoj knjizi nedostaju neki nezaobilazni sadržaji. Međutim i pored toga korisno je ovu knjigu proučiti, jer će čitalac dobiti detaljan pregled vanjskotrgovinske politike Sovjetskog Saveza i detaljno upoznati oblike suradnje ove države s mnogim zemljama u svijetu. Također, iz knjige će dobiti detaljan uvid u mehanizam sovjetske vanjskotrgovinske privredne uprave. Za nas je poznavanje ovog sistema od posebnog značaja, budući da je Sovjetski Savez naš značajan vanjsko-trgovinski partner.

Vlatko Mileta

Radomir M. Milašinović: Obavještajna služba u međunarodnim odnosima

4. jul
Beograd, 1981.

Zahvaljujući izdavačkoj kući «4. jul» u Beogradu objelodanjena je knjiga dr Radomira Milašinovića, *Obavještajna služba u međunarodnim odnosima*. Na taj način omogućeno je naučno istraživačkim radnicima, koji se bave ovom problematikom, i ne samo njima, već i široj čitalačkoj javnosti upoznavanje sa širinom i pravcima dejstva obavještajne službe u međunarodnim odnosima. Možda je to i razlog zbog kojeg tvrdimo da je knjiga dr Radomira Milašinovića, zajedno s drugim ove vrste koje su se već ranije pojavile u izlozima naših knjižara uveliko doprinijela stavljanju ove problematike u sferu ozbiljnijeg naučno-teorijskog razmatranja, koja je, nažalost, ne samo kod nas već i u svijetu doskora bila zapostavljena.

To je imalo za posljedicu, s jedne strane, mistificiranje obavještajne službe kao pojave, a s druge strane, njenom pristupanju na subjektivističko-pragmatički način.

Takvo pristupanje obavještajnoj službi u međunarodnim odnosima, kao pojavi, uslovljavalo je neminovno pojavu kontradiktornih predstava o njenim društveno-političkim svojstvima.

Baš zbog toga, mi tvrdimo da vrijednost rada dr Radomira Milašinovića dobiva tim više na značenju. I ne samo zbog toga već što je arhivska i druga građa iz ove oblasti i do danas istraživačima nedostupna i što je obavještajna djelatnost i sama strogo tajna i prikriivena. Ovim momentima mogu se dodati i društveni odnosi, u najvećem

broju zemalja savremenog svijeta, kao i njihovi različiti ideološko-politički interesi koji su uslovljavali da se o ovoj problematici piše «u skladu sa potrebama državne vlasti i ideološko-propagandnih interesa, odnosno ukupnih interesa državne upravljačke strukture» (str. 3).

Ako se ovim razlozima nenaučnog III, pak, kako to neki autori imaju običaj da kažu «neadekvatnog» interpretiranja problema obavještajne službe na Zapadu doda i klasna uslovljenost tih naučnika tek se onda dobije prava slika o složenosti izučavanja ovog fenomena s marksističkog stanovišta.

Nenaučno pristupanje izučavanju ovog fenomena od strane većine autora sa Zapada našla je svoje istomišljenike i u zemljama za koje se ne može baš reći da ulaze u grupu zemalja zapadnog svijeta.

Svim tim autorima zajedničko je to da nisu u stanju *analizirati objektivno* odnos obavještajnog faktora i nosilaca političke vlasti. Naime, ne vide da obavještajna služba stoji uvijek u funkciji političke vlasti kojoj je određena i čije interese brani.

To je pošlo za rukom našim autorima između kojih naročito ističem dr D. Vilića, dr R. Milašinovića, S. Rodića, dr R. Vukadinovića koji u svom radu *Sila i interesi: vanjska politika SAD* na jedan veoma plastičan i naučan način utvrđuje ogromni utjecaj CIA u kreiranju američke spoljnopolitičke aktivnosti.

Svi su oni utvrdili, doduše svaki na svoj način, da obavještajna služba igra ogromnu ulogu kako u političkom životu država tako i u njihovim međunarodnim odnosima uopšte.

U tom pravcu i Dušan Vilić u predgovoru knjige dr R. Milašinovića ukazuje na svu složenost izučavanja ovog fenomena s kojom se suočavaju naučno-istraživački radnici, kao i na genezu obavještajne djelatnosti i njenog institucionalnog organiziranja.

Vrijedna je napomene Vilićeva konstatacija da se obavještajna djelatnost, u međunarodnim odnosima, počev od njenih najranijih dana pa do danas, bezgranično proširivala. Ako je obavještajna služba nekada započinjala od obavještajnog rada na pribavljanju podataka iz oblasti diplomatije i politike onda joj se, u savremenim uslovima, završetak nalazi u svim sferama ljudske djelatnosti. I ne

samo to, »obavještajni aparat je oduvijek nosio obilježje poretka kome je služio, ma da je, sa svoje strane, sve više ostavljao pečat (posebno u savremenim uslovima) na društveno-političke tokove u pojedinim zemljama« (str. 11).

Rad Radomira M. Milašinića: *Obavještajna služba u međunarodnim odnosima* sastoji se iz tri glave. U prvoj glavi koja nosi naziv »Pojam i karakter obavještajne službe« autor raspravlja o pojmu, vrstama, funkcijama i klasnoj suštini obavještajne službe.

Na tom mjestu autor konstatuje da do danas nije data prihvatljiva definicija pojma obavještajne službe. Tu tvrdnju autor potkrepljuje citiranjem određenog broja različitih definicija obavještajne službe različitih autora, počev od SERMAN LENA, preko LA-DISLAV FRAGO do našeg autora STEVANA RODIĆA koji po Milašinićevom mišljenju i najpotpunije određuje ovaj pojam.

Pažljivom analizom navedenih definicija pojma obavještajne službe čitalac će doći do zaključka da se one međusobno razlikuju.

Tako, na primjer, u *Enciklopediji Britanika* stoji da »Obavještajna služba nema zadatak da određuje politiku, niti da je opravdava i sprovodi, ona samo pribavlja građu od koje može da se uobličava politika, na kojoj mogu da se zasnivaju mjere« (str. 15).

Potpunija definicija obavještajne službe nalazi se u našoj *Političkoj*, a naročito u našoj *Vojnoj enciklopediji* na koje autor i bezrezervno upućuje čitaoca. U tom smislu on navodi definiciju obavještajne službe iz *Vojne enciklopedije* po kojoj je obavještajna služba specifična organizacija države, koja ima zadatak da prikuplja i izučava, obrađuje i koristi obavještajne podatke o drugim državama kao i o drugim djelatnostima subverzivne (podrivačke) prirode. (str. 15).

U potpunosti poštujući metodologiju izučavanja obavještajnog sistema autor neprimjetno uvodi čitaoca u još »dublje vode«. Naime, nakon jedne izuzetno jasne i temeljne analize pojma obavještajne službe autor »prelazi« na analizu vrste obavještajne službe gdje nakon svestrane analize različite podjele obavještajne službe od strane specijalista ove oblasti (kao što su, na primjer, Š. Kent, H. H. Renson i drugi), navodi podjelu ovog fenomena, u našoj teoriji po kojoj se »...

usvaja podjela na spoljnu i unutrašnju obavještajnu službu... Spoljna obavještajna služba pribavlja podatke o drugim zemljama, čime istovremeno ima i zaštitnu informativnu funkciju. Unutrašnja obavještajna služba, međutim, pored zaštitne funkcije pribavlja i određena obavještenja o djelatnostima stranih obavještajnih službi. Iz ovog proizlazi da je svaka obavještajna služba i ofanzivnog i defanzivnog karaktera, tako da podjele prema zadatku zaštite i obavještenja, kao i elementima ofanzivnosti i defanzivnosti, nisu adekvatne...« (str. 19).

U završnom dijelu prve glave autor određuje klasnu suštinu obavještajne djelatnosti. Možda je taj dio autorovog rada i najvredniji, ako ni zbog čega onda zbog toga što čitaocu pruža mogućnost saznanja da obavještajna služba zavisi ne samo od karaktera društveno-političkog i ekonomskog uređenja države već i od ciljeva režima kome služi. Drugim riječima, obavještajna služba je imala a i sad ima klasni karakter, jer je kao djelatnost bila i ostala sastavni dio klase čijim interesima služi. Naravno, ovim se ne tvrdi da obavještajne službe pojedinih zemalja nemaju svoje specifičnosti koje se ogledaju u postojanju različite organizacije, u primjeni različitih metoda rada, kao i u postojanju niza drugih specifičnosti. Dakako, te specifičnosti postoje ali postoji isto tako i dijalektičko jedinstvo između ukupne politike (a time i obavještajne službe) društva i ekonomije. Zato i tvrdimo da griješe svi oni teoretičari koji posmatraju odvojeno ukupnu politiku društva od njegove ekonomije.

Medu njima su se svojevremeno naročito isticali Karl Kautski i druge vode iz oportunističkog dijela Druge internacionale. Zato je Lenjin, pored ostalog, i kritikovao Kautskog zbog njegovog nastojanja odvajanja politike imperijalizma od njegove ekonomije.

Istorijska je istina da je obavještajna služba klasna kategorija i da se kao takva mora posmatrati u svjetlu materijalnih uslova života s obzirom da oni, u krajnjoj liniji, uslovljavaju i sve ostale društvene procese.

Prelaskom obavještajne službe s unutrašnje na međunarodnu arenu ona dobiva klasno-političke, ideološke i ekonomske ciljeve. Ako se na to dodaju i pretenzije pojedinih drža-

va za dominacijom na svjetskom planu onda postaju još razumljiviji uzroci proširenja njene moći na međunarodnom planu.

U drugoj glavi svoga rada autor svu svoju pažnju usredsređuje na proučavanje metoda rada obavještajne službe. Ništa manje ne zaostaju u proučavanju i sredstva obavještajne službe. U tom pogledu autor dolazi do znanja da se u praksi obavještajnih službi naročito razvijenih zemalja, najčešće »koriste naučni metodi koji su usvojeni u prirodnim i društvenim naukama« (str. 31).

Ako se nekad i moglo reći da obavještajne službe nisu primjenjivale, u velikoj mjeri, naučna saznanja, kako u pogledu primjene naučnih metoda tako i sredstava onda se to niukom slučaju ne može reći za njen rad u savremenim uslovima, jer obavještajna služba danas spada u red onih djelatnosti koje u najvećem mogućem stepenu primjenjuju naučna i tehnička saznanja.

U tom smislu naučno je utvrđeno da su osnovne faze u radnom ciklusu svake obavještajne službe sljedeće:

1. Planiranje prikupljanja obavještajnih podataka;
2. Pribavljanje obavještajnih podataka;
3. Obrada obavještajnih podataka i njihova procjena;
4. Reprezentovanje obavještajnih podataka (distribucija) (str. 31).

Međutim, iako se danas u obavještajnom radu primjenjuju najrazličitije metode kao i najsavršenija tehnička i tehnološka sredstva, ipak se mora reći da među teoretičarima nema saglasnosti po pitanju metoda rada obavještajnih službi.

Kao potvrda te naše tvrdnje mogu nam poslužiti shvatanja naučnika ŠERMANT KENTTA, U. PLETA, generala američke armije i dugogodišnjeg istraživača i pripadnika AOS koji navodi sljedeće etape naučnog metoda u obavještajnom istraživanju:

1. Opšte upoznavanje s problemom;
2. Definisanje upotrebljivih pojmova;
3. Prikupljanje činjenica;
4. Postavljanje hipoteza;

5. Zaključci, i

6. Izlaganje (str. 39).

No, ako među naučnicima i teoretičarima ne postoji saglasnost po pitanju metoda rada obavještajnih službi to nikako ne znači da te saglasnosti nema u pogledu značenja primjene najsavršenijih naučnih metoda, i tehničkih i tehnoloških inovacija u procesu obavještajnog rada.

Po našem shvatanju, kaže autor, tri su ključne stvari u cjelokupnom obavještajnom radu na koje obavještajna služba stavlja akcent, a to su:

1. Pribavljanje obavještajnih podataka;
2. Obrada obavještajnih podataka i
3. Upotreba ili korišćenje tih podataka.

U trećoj glavi rada autor obrađuje utjecaj obavještajne službe na proces kreiranja i materijalizacije spoljne politike države. Tu autor već na samom početku konstatuje da je »u nauci o međunarodnim odnosima malo pokušaja da se objasni uloga obavještajne službe u spoljnoj politici države, što se jedino može tumačiti ograničenim mogućnostima za istraživanje ove oblasti, u najvećem broju zemalja«. (str. 43)

Najveći broj teoretičara, naravno misli se na one koji se bave ovom problematikom, vidi u funkciji pribavljanja podataka i upoznavanja državnih organa njenu osnovnu ulogu (str. 41).

U tu grupu teoretičara ulazi Aleksandar Lajton, Rodžer Hilsman, Š. Kent i drugi. Međutim, takvo shvatanje imaju ne samo pojedini teoretičari već i pojedini političari.

Tako, na primjer, predsjednik Hari Truman i njegov ministar inostranih poslova Din Ačeson smatraju da obavještajna služba mora biti sposobna da da odgovore na pitanja koja pred nju postavlja politički vrh zemlje.

U tom pogledu može se navesti bezbroj primjera iz nedavne prošlosti pojedinih zemalja, koji nedvojbeno ukazuju da je bilo slučajeva kada su obavještajne službe svom političkom vrhu bile u mogućnosti da daju odgovore temeljene na krucijalnim činjenicama.

Jedan takav primjer navodi i sam autor tvrdeći da je CIA, u eri hladnog rata, vršila

svoju procjenu situacije i da ju je, zasnovanoj na temeljnoj analizi riješila u potpunosti braniti. Na postavljena pitanja od strane političkog vrha, odgovarala je odlučno, tvrdeći da Sovjetski Savez, u doglednoj budućnosti, neće rizikovati globalni rat i da se vojnim sredstvima neće direktno suprotstavljati mjerama Amerike u hladnom ratu. Kao što se vidi, iz historije se može navesti bezbroj primjera koji ukazuju da obavještajne službe, u određenim situacijama svoj politički vrh mogu snabdijevati sa bezbroj »objektivnih« činjenica.

Međutim, analogno postojanju tih primjera postoje i suprotni. Ostavljajući po strani navođenje, kako jednih tako i drugih primjera, autor konstatuje da se u praksi najčešće dešavalo da se spoljna politika SAD razvijala u pravcu koji je na određen način namekala obavještajna služba... (str. 46).

Možda se je ovdje mogao utvrditi, kad je već u praksi utvrđeno učešće obavještajne službe u formiranju američko spoljno-političke aktivnosti, i stepen tog učešća.

Tako, na primjer, po jednom Gollupovom ispitivanju objavljenom u januaru 1978. godine pod pokroviteljstvom Čikaškog savjeta za spoljne odnose (CCFR) američko vodstvo odgovorilo je da je uloga sljedećih institucija »jako važna« u formiranju američke spoljno-političke aktivnosti, i to u procentima kako slijedi: predsjednik SAD 94%, ministar spoljnih poslova 63%, ministarstvo spoljnih poslova 34%, kongres 45%, američki biznis 22%, vojska 29%, Ujedinjene nacije 3%, CIA 17%, javno mnijenje 20%, radnički sindikati 7% i privatne organizacije za spoljnu politiku 6%.

Istorijska je istina, a to je autor na jedan pregledan i sistematičan način i dokazao, navodeći bezbroj primjera kao potvrdu svoje tvrdnje, da obavještajne službe velikih sila, u savremenim uslovima, rasprostiru svoju mrežu po čitavom svijetu, stvarajući na taj način obavještajne centre, koji su djelujući u svjetskim razmjerama poprimile totalitaran karakter kako u geografskom tako i u socijalno-političkom smislu (str. 49).

Iz svega dosad rečenog proizlazi da je autor uspio dokazati da obavještajne službe imaju moćan utjecaj ne samo na spoljnu već i na unutrašnju politiku svoje zemlje.

Takva uloga obavještajnih službi, na unutrašnju i spoljnu politiku odnosnih zemalja, utjecala je na dobivanje jednog svog nesvakidašnjeg naziva. Naime, jedan od američkih autora Michel Kler naziva je »nevidljivom vladom«, koja je po njegovom mišljenju apsorbirala toliku moć da u mnogome određuje tokove života Sjedinjenim američkim državama.

Ta moć (misli se na utjecaj CIA na politički život SAD — Č. J.) došla je otuda što se po svaku cijenu tražio jak mehanizam koji bi se, bez upuštanja u globalni oružani sukob (rat) mogao suprotstaviti revolucionarnim preobražajima i nezaustavljivom širenju socijalizma, koji je sve više postojao dominantni svjetski sistem (str. 49).

U razradi pitanja odnosa obavještajne službe sa diplomatijom autor ukazuje na najbitnije faktore spoljne politike, tj. na obavještajnu službu i diplomatiju.

U obrazloženju tog odnosa navodi niz primjera iz bogate historije diplomatske prakse koji ukazuju na sposobnosti s kojima trebaju a i moraju raspolagati diplomatski službenici. Naime, od diplomatskog osoblja tj. diplomata se tražilo, u prvom redu, da budu dobri obavještajci odnosno da raspolazu takvim sposobnostima koje im omogućavaju, da na osnovu pribavljanja raznih informacija, u zemljama u kojima su akreditovani stvore zaokruženu sliku o najrazličitijim tendencijama i da budu sposobni da je na adekvatan način prenesu nadležnim Institucijama svoje zemlje. Otuda je i opravdana tvrdnja, kaže autor, da je praksa obavještajnog rada u vođenju spoljne politike stara kao i praksa diplomatije države (str. 51). U tom smislu treba posmatrati zahtjeve vladajućih krugova koji su odvajkada pred diplomate i obavještajce postavljali skoro identične ciljeve što je kao posljedicu imalo stvaranje njihovih zajedničkih osobina, pogotovu kada su u pitanju akcije u drugim zemljama.

Međutim, to ni u kom slučaju ne znači da između njih ne postoje i bitne razlike pogotovu kada su u pitanju razlike u njihovim neposrednim ciljevima i metodama rada jer te razlike, pored ostalog, proističu iz njihovog međunarodno-pravnog položaja.

Prije svega, po utvrđenim pravilima međunarodnog prava svakoj državi pripada pravo da šalje svoje diplomatske predstavnike

u druge zemlje i da prima diplomatske predstavnike stranih država. Međutim, s obzirom da jedan određen broj država u međunarodnoj zajednici ima agresivne aspiracije prema drugim zemljama i s obzirom da te aspiracije ne mogu da ostvare diplomatijom i pregovorima, jer je agresivni program izložen međunarodnoj konfrontaciji, ide se na primjenu tajnih operacija putem obavještajne službe. Ipak, to ne znači da se diplomati često ne bave i obavještajnim radom o čemu u praksi imamo bezbroj primjera.

Autor u svom radu nije svestranije ulazio u tretman, funkcije obavještavanja diplomatskih predstavnika već je sva svoja nastojanja usmjerio u pravcu razmatranja njene primjene u praksi i prekoračenja njenih prava. U stvari autor je tu želio ukazati na prisustvo obavještajnog rada u diplomatskoj praksi. U tom pogledu i J. L. Maccamy kaže: »Ona (misli se na diplomatiju — podvukao Č. J.) doduše nije nazvana obavještajnim radom ali je to bila...« (str. 52).

Jedna od vrijednih osobina ovog rada, pored ostalog je i u tome, što je autor uspio ukazati na svu težinu u određivanju granice gdje prestaje normalno interesovanje diplomate, a gdje počinje obavještajno.

U razmatranju pitanja aktivnosti u realizaciji spoljnopolitičkih ciljeva, što ujedno zauzima i najveći prostor u radu, autor zaključuje da je veoma teško dati jednu procjenu snage savremenih obavještajnih službi.

Bez obzira na nezahvalnost koja proizlazi iz brojčanog određivanja snage obavještajnih službi, ipak se može reći da danas u svijetu djeluje u sastavu navedenih institucija blizu pet miliona ljudi čije se funkcije kreću od naučnog rada i špijunaže do ubistva (str. 68).

Rad na razvoju obavještajnog sistema, kod većine država, biva naročito intenzivan poslije drugog svjetskog rata pošto se većina uvjerila u povezanost njegove efikasnosti sa načinom njegove organizovanosti. Zbog toga se je prišlo takvom organizovanju obavještajnog sistema koji će obezbjeđivati njegovo upravljanje iz jednog centra, odnosno iz najvišeg organa izvršne vlasti. Zato mnoge zemlje i smatraju obavještajni sistem kao integralni dio politike koju vode.

Zbog toga nije čudo što je vlada SAD, prema pisanju italijanskog nedjeljnika »PANORAMA«, kojeg autor citira, 1980. godine izdvojila oko trinaest milijardi dolara za finansiranje dvanaest obavještajnih i protivobavještajnih službi. U tom pogledu ne izostaje ni Sovjetski Savez, jer samo KGB ima na raspolaganju za svoje ilegalne akcije oko jedanaest milijardi dolara. (str. 69).

Mada je nekad nakon II svjetskog rata postojala želja da se, u budućim odnosima među državama, sila kao sredstvo spoljne politike zauvijek eliminiše, ipak za taj period karakteristično je da su na planu međunarodnih odnosa djelovale dvije paralelne, i u isto vrijeme, proturječne pojave:

- Prvo je primjena sile u međunarodnim odnosima i
- Drugo stvaranje novooslobođenih država kroz tzv. »revolucije nezavisnosti«.

Kada se govori o ovoj prvoj karakteristici savremenih međunarodnih odnosa treba reći da je savremeni razvoj međunarodne zajednice, koji se između ostalog karakteriše visokim stepenom međuzavisnosti subjekata međunarodnih odnosa u uslovima nejednakog ekonomskog razvika i različitih političkih struktura i ideoloških opredjeljenja praktično omogućio da se sve oblasti ljudske djelatnosti dovedu u funkciju primjene politike sile.

Analogno tome i ova druga karakteristika savremenog svijeta, čije bi određenje bilo bliže sadržaju ako bismo rekli da se posljednjih decenija odigravaju krupni i burni procesi u međunarodnoj zajednici (jer gotovo u svim područjima svijeta dolazi do promjena, koje su veoma značajne za pojedine narode u svijet u cjelini), uslovljeni mijenjanjem društveno ekonomskih odnosa.

Međutim, iako je proces raspadanja kolonijalizma kroz razvitak tzv. »revolucija nezavisnosti« dovedo, u periodu poslije drugog svjetskog rata, do nastanka velikog broja novih država i bitnih promjena u međunarodnim odnosima, ipak, neka osnovna obilježja novonastalih država, njihova ekonomska i socijalna struktura, položaj u međunarodnoj podjeli rada i odnos prema razvijenim kapitalističkim zemljama, nisu se bitnije izmjenila, jer stečena nezavisnost krije u sebi različite sadržaje, pošto politička i pravna nezavisnost bez ekonomske nezavisnosti pred-

stavlja novi tip zavisnosti koji je veoma opasan, jer je manje vidljiv.

Krucijalna je činjenica da autor proučavajući »aktivnost na realizaciji spoljnopolitičkih ciljeva« (misli se na aktivnost obavještajnog sistema — podvukao J. Č.) svu svoju pažnju usredsređuje isključivo na SAD i u tom smislu i konstatuje da se »SAD angažuju u svim pitanjima međunarodnih odnosa« (str. 72) što ima za posljedicu njeno zauzimanje vodeće pozicije u kapitalističkom svijetu. S obzirom da su se te američke pretenzije pojavile još neposredno poslije II svjetskog rata normalno je bilo i očekivati da će ukupna površina zemljine kugle predstavljati time operativno područje američkog obavještajnog sistema. (str. 72).

Da bi obezbjedili realizaciju tih pretenzija prišli su formiranju CIA, a Zakonom iz 1947. godine i preciziranju njenog ovlaštenja. Konstituisanjem CIA nije zanemarena ni jedna druga resorna obavještajna služba. Tu se misli na obavještajne organizacije u sastavu ministarstava i ustanova čiji je zadatak, pored ostalih, prikupljanje podataka o pojavama i događajima u drugim zemljama. Ali, ako nisu zanemarene ostale resorne obavještajne službe to nikako ne znači da je CIA izgubila neka od svojih ovlaštenja. Naime, ona je i dalje ostala »najovlašćenija institucija za izvođenje tajnih operacija u inostranstvu. Ona je bila i ostala izraz američke politike, politike čijim interesima služi, bez obzira što je američka vlada u više navrata, poslije nekih neuspjeha Agencije, pokušala da 'pere ruke' od njenih aktivnosti, kako bi izbjegla svjetsku konfrontaciju«. (str. 74 i 75)

Američki obavještajni sistem ne snabdijeva podacima samo političke kreatore, već i putem svojih ilegalnih metoda i sredstava izvodi i različite akcije na međunarodnoj sceni koje su, pored želje da se obuzda »širenje komunizma« sračunate i na održavanje američke dominantne uloge u ostalom dijelu svijeta. U tom pravcu treba tražiti i odgovor za postojanje, pored CIA, i niza drugih državnih obavještajnih agencija, među kojima su najvažnije:

— Zajednička obavještajna služba oružanih snaga;

- Ministarstva inostranih poslova (State Department);
- Ministarstva financija;
- Komisija za atomsku energiju;
- Savezni istražni biro (FBI);
- Agencija za nacionalnu bezbjednost i
- Uprava za međunarodnu saradnju

Takve pretenzije, želje i ponašanja u međunarodnim odnosima omogućilo je zamjenu »Pax Britanika« sa »Pax Americana« kako to kaže dr Nemanja Božić u svom radu: »Poslijeratna globalna strategija SAD«.

Ostvarenje takvih pretenzija zahtjevalo je da se ukupna djelatnost obavještajnog faktora »odvija sa primjenom sredstava i metoda obavještajnog subverzivno-diverzantskog i psihološko-propagandnog karaktera. To je praćeno i pritiscima vojne, ekonomske i političke prirode, kao i nekim drugim vidovima djelovanja na idejnom planu, pri čemu se traže veze sa raznim ekstremnim grupacijama — najčešće emigrantima ili nezadovoljnicima u određenoj zemlji. Najčešće se napadaju ona mjesta koja, sa stanovišta bezbjednosti i stabilnosti zemlje, predstavljaju najosjetljivije tačke sistema, koje bi u slučaju slabljenja njihovog intenziteta, dovelo u kriznu situaciju cjelokupno funkcionisanje datog društva«. (str. 81)

Suprotnost između kapitalizma i socijalizma, od prve pojave socijalističke zemlje, predstavlja glavnu suprotnost u međunarodnom životu. Ta pojava se produbljava pojavom, učvršćenjem i razvojem novih socijalističkih zemalja. U borbi protiv takvih pojava prednjače SAD. U tom pravcu one troše i najveći dio svoje ukupne moći i sredstava za stvaranje materijalnih pretpostavki sile uperene protiv socijalizma. S obzirom da su SAD načisto s tim da je istorija najbolja učiteljica u smislu dokaza o uzaludnoj primjeni oružane sile one su od obavještajne službe stvorile glavni instrument za vođenje svojevrsnog trajnog rata, čije mogućnosti ni u kom slučaju ne treba podcjenjivati.

Iz takvog ponašanja SAD ne treba izvući zaključak da je njihovo obavještajno interesovanje usmjereno samo prema socijalističkim zemljama. Naprotiv, učvršćenjem proameričkih vlada u zemljama Zapadne Evrope, obavještajno djelovanje SAD prema tim zemljama, nije prestalo. Kao potvrdu takvog svog

stava autor navodi pisanje francuskog lista »LIBERATION« iz 1976. godine koji je objavio spisak funkcionera Centralne obavještajne agencije koji pod plaštom diplomatskog statusa djeluju u glavnom gradu Francuske. Zatim pisanje američkih listova »NEW YORK TIMES« i »WASHINGTON POST« koji su objavili također u 1976. godini podatak da je američka CIA isplatila u toku decembra 1975. godine blizu šest miliona dolara italijanskim »antikomunističkim političarima« s ciljem da onemoguće daljnje povećavanje uticaja komunističke partije Italije na birače.

Kakva je uloga obavještajnog sistema u SAD najbolje će nam pokazati parafrazirane riječi Alen Dalsa — direktora CIA — povodom svrgnivanja Mosadeka u Iranu 1953. godine: »Ukoliko nekoj zemlji zaprijeti opasnost da u njoj komunisti dođu na vlast, ne možemo čekati na to da nas učtivo pozovu i zamole za pomoć«. (str. 98)

Ove izgovorene Dalsove riječi govore mnogo toga. Na osnovu njih može se postaviti i bezbroj drugih pitanja, a naravno među njima i ova. Šta je to uopšte, »opasnost«? Zar je »opasnost« po »slobodan svijet« to što većina zemalja želi da živi, djeluje i radi u onom političkom sistemu koji njoj najbolje odgovara. I, drugo, koje su to snage, koje traže pomoć, od strane sile, zbog navodnog ugrožavanja demokratskih snaga i sloboda? Ne kriju li se iza toga neki pojedinačni ili grupni interesi?

Ostavljajući, po strani, daljnja razmatranja svega onog što je utvrđeno i rečeno u ovom izuzetno nesvakidašnjem vrijednom naučnom radu iskoristit ćemo priliku da još jednom preporučimo čitaocu ovaj rad, jer se u njemu može naći sve ono što predstavlja suštinu obavještajnog rada, kako na unutrašnjem tako i međunarodnom planu.

I na kraju da kažemo i to da djelo: »Obavještajna služba u međunarodnim odnosima« dr političkih nauka Radomira Milašinića spada u red pionirskih ostvarenja iz ove oblasti u savremenoj jugoslavenskoj političkoj publicistici i da zbog toga dobiva još više na svojoj »težini«.

Navođenjem riječi dr Dušana Vilića napisanih na kraju predgovora za ovaj rad, još više ukazuje na značenje ovog rada. Naime, tu Dušan Vilić konstatuje da: »Pod jačim

ili slabijim pritiskom progresivnih snaga iznutra, kao i organizovanih zahtjeva šire međunarodne zajednice, svaka takva država može više ili manje ograničiti nedozvoljene aktivnosti svog obavještajno-bezbjednosnog sistema, a naročito takve koje predstavljaju grubo mješanje u unutrašnje stvari suverenih naroda i država i ozbiljnije ugrožavaju mir u svijetu. Ukazivanje na takve mogućnosti i jeste jedna od glavnih intencija knjige dr Radomira Milašinića.« (str. 139)

Mi pak sa svoje strane možemo dodati još i to da je autor uspio ne samo ukazati već i dokazati te mogućnosti.

Jusuf Čaušević

*Ray S. Cline:
The CIA under Reagan
Bush & Casey*

Acropolis Books, 1981.

O američkoj centralnoj obavještajnoj agenciji — CIA napisan je već golemi broj radova u kojima se razmatraju različiti aspekti njezinog konkretnog djelovanja, organizacije, ciljeva i naravno, mjesta u američkom društvu. Dio tih radova daje i vrijednosne sudove o dosadašnjim aktivnostima CIA, koje opet stoje u ovisnosti od općih opredjeljenja autora tih djela i njihovih pogleda na obavještajnu djelatnost.

Knjiga dr Ray S. Clinea u plejadi ostalih djela ipak ima posebno mjesto. Riječ je o istaknutom suradniku CIA, koji je gotovo čitav svoj život posvetio radu u agenciji i, koji s tog unutrašnjeg aspekta, promatra njezinu evoluciju, ciljeve i metode rada. Kao mlad čovjek, koji je u ratnim godinama ušao u obavještajno djelovanje, Cline je sazio usporedo s rastom američke obavještajne službe, pratio je sve njezine mjene, uspjehe i neuspjehe, kao i sve transformacije kroz koje je ona prolazila.

Koristeći svoje veliko poznavanje službe i njezine organizacije i imajući, naravno, niz osobnih zapažanja, Cline je u novoj političkoj situaciji pristupio pisanju knjige, koja uz analizu određenog puta treba otvoriti nove prostore za njezino daljnje razvijanje i čvršće postavljanje unutar američkog političkog života. Kao obavještajac, koji je u analizama svjetskih zbivanja uvijek nastojao pomoći svojoj zemlji i služiti onim idejama za koje se opredijelio, Cline je u trenucima kada je CIA stajala dosta nisko osjetio potrebu da svojom knjigom vrati povjerenje u tu službu, istakne njezine vrijednosti i putem povijesne

deskripcije događaja unutar CIA, kojima je bio svjedok, stvori uvjete za njezinu ponovnu afirmaciju.

U sedam poglavlja svoje knjige Cline najprije opisuje relativno skromne i donekle primitivne uvjete stvaranja »obavještajne službe« u SAD, ističući kao razloge takvog stanja nepostojanje nekih dubljih tradicija u Americi, ali isto tako, dodajmo, niti nekih većih opasnosti koje su prijetile Sjedinjenim Državama uoči drugog svjetskog rata. Zatim je tu opis ratnog razdoblja, osobito nakon stupanja Sjedinjenih Država u antihitlerovsku koaliciju, kada se traže sve snage sposobne da svojim doprinosom pomognu u realizaciji pobjede. U tim okvirima, tek formirani, OSS postat će centar kako operativnog tako isto i veoma važnog analitičkog djelovanja. Upravo iz tih ratnih uvjeta, kao i bogatog analitičkog kadrovskog i dokumentacijskog aparata, razvit će se kasnije brojni istraživački instituti, stvorit će se temelji tzv. area studies, a od mnogih ratnih obavještajaca postat će istaknuti profesori međunarodnih odnosa ili pak znanstveni istraživači.

U trećem poglavlju Cline opisuje aktivnosti obavještajne službe u jeku hladnog rata (1945—1952.) i situaciju koja je dovela do formiranja Centralne obavještajne agencije (CIA), koja će postati sinonim američkog tajnog djelovanja širom svijeta i koja će biti povezana s brojnim međunarodnim događajima regionalnog i globalnog karaktera. Kao aktivan sudionik pri stvaranju CIA Cline s velikim zadovoljstvom opisuje njezine djelatnosti, sheme organizacije i, naravno, uspjehe koje je ona zabilježila. Među njih Cline na prvom mjestu postavlja zračna izviđanja, korištenje berlinskog tunela za prisluškivanje komunikacija, dobijanje tajnog Hruščovljevog referata i sl. No, u slijedećem poglavlju Cline je manje oduševljen, on opisuje propuste i neuspjehe agencije u davanju procjena ili pak u poduzimanju konkretnih akcija. Neuspjelo iskrcavanje u Zaljevu svinja i fiasko koji je doživjela Kennedyeva politika u početku svog djelovanja, trebali su osvjestiti planere u CIA i pokazati da se svijet počinje mijenjati, a samim tim da se u njemu mijenja i mjesto obavještajnih službi. Pretjerana birokratiziranost kao i nesporazumi u političkim vezama, po Clineu, utjecali su na stanovito gubljenje ulo-

ge i prestiža. U svojstvu aktivnog pripadnika službe on, naravno, ne može i neće da vidi da se upravo u doba kada se CIA suočila s najvećim teškoćama stvarao prostor za drukčije razvijanje međunarodnih odnosa, postavljenih više u pravcu otvaranja i uzajamno korisne suradnje, što je moralo utjecati i na ponašanje velikih obavještajnih mehanizama. Uostalom, godine hladnog rata, nepovjerenja i neprijateljstava bile su idealna podloga za stalno jačanje obavještajnih službi i razvijanje njihovih operativnih i analitičkih službi. Stvaranje boljih međunarodnih odnosa i počeci globalnog sporazumijevanja, promijenili su donekle mjesto obavještajnih službi, postavili su ih više u pravcu stvaranja analiza gotovo znanstvenog karaktera, na osnovu kojih bi bilo moguće realizirati sigurniju vanjskopolitičku strategiju.

U poglavlju koje je nazvao »trenutkom nevolja« Cline daje prikaz unutrašnjepolitičkog nezadovoljstva radom CIA, njezinim nedovoljno točnim informacijama i neuspjelim akcijama. On međutim kao promatrač »iznutra« nema volje ni snage da promatra šire promjene u međunarodnim odnosima i u svijetu. Te promjene su se morale reflektirati i u američkoj političkoj mašineriji i bitno su utjecale na novo promatranje CIA.

Završno Clineovo poglavlje pisano je već u doba kada je on postao jedan od vanjskopolitičkih savjetnika predsjednika Reagana i ono je neka vrsta putokaza za sve ono što bi trebalo učiniti kako bi CIA ponovno dobila svoje nekadašnje mjesto i ulogu u mehanizmu stvaranja američke politike. To je, zapravo, skup savjeta istaknutog i dugogodišnjeg obavještajca koji u Reaganovoj ekipi vidi predstavnike nove političke linije koja će biti znatno tvrđa i radikalnija po nizu pitanja, te bi u tim okvirima i CIA morala dobiti novo mjesto. Pogoršani međunarodni odnosi, oslabljeni detente, suženi američko-sovjetski dijalog i postojanje otvorenih kriza, pružaju veliko polje djelovanja, u kome bi, po Clineu, CIA trebala ponovno pokazati svoju pravu vrijednost. Jačanje i obnavljanje kadrova, dobijanje šire političke podrške, smanjenje »uplitanja« predstavničkih tijela u njezin rad, dobivanje većih sredstava i, svakako, samostalnije djelovanje, bili bi u krajnjoj liniji oni recepti, koji bi, po autoru knjige, trebali služiti velikom cilju: ozdravljenju i jačanju CIA.

U svojim opisima kao i zaključcima dr Cline je više nego jasan, njegov kut gledanja je, također, sasvim otvoren i nema nikakvih dilema u pogledu onoga što on sugerira i što traži. Stoga su i završne poruke sasvim jasne.

Stanovite vrijednosti ove knjige očituju se u:

- solidnom opisu nastanka, djelovanja i unutrašnje organizacije CIA,
- za razliku od nekih drugih knjiga, koje su pisali autori »izvan« CIA, ovo je pogled na unutrašnje odnose i strukture, a posebno na način djelovanja,
- kao suradnik, kasnije visoko postavljeni funkcioner (zamjenik direktora), Cline pruža uvid u djelovanje analitičkih službi i za razliku od nekih drugih autora koji su se više bavili operativnim zahtjevima daje težište na taj, svakako, sve važniji dio obavještajne službe,

U negativne strane ubrojili bi:

- preveliki subjektivni angažman autora koji je zapravo čitavu knjigu priredio kao stanovitu obranu dosadašnjih aktivnosti uz iznošenje pledoaja za njezino jačanje i poboljšanje rada,
- dr Cline niti može, niti hoće razmišljati u drugim kategorijama i za njega je ne samo jasno da obavještajne službe moraju postojati, već isto tako da one moraju stalno jačati, što želi na prvom mjestu za službu kojoj je pripadao.

Radovan Vukadinović

Pravo na informacije i TV

Pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike Italije u Trstu je, u organizaciji Međunarodnog instituta za studije ljudskih prava, održan 11—12. prosinca 1981. godine veoma zanimljiv međunarodni simpozij pod naslovom »Pravo na informacije i procesi manipulacije u televizijskoj komunikaciji«. Ta značajna tematika, koja se uklapa u različite komunikološke i šire politološke aspekte, okupila je niz istaknutih sudionika iz gotovo desetak evropskih zemalja.

Organizatori simpozija pošli su od pretpostavke da informacija više ne označava samo normalan tok primanja vijesti o zbivanjima u svijetu, već da je ona sastavni dio procesa širenja znanja u svijetu u kome živimo. Na taj način informacija, posebno ona prenesena televizijskim medijem, trebala bi postati trajan signal kojim se smanjuju ili ruše neizvjesnosti i nesigurnosti kojima suvremeni razvoj još uvijek obiluje.

Rad simpozija odvijao se oko četiri glavne skupine tema. U prvoj su se razmatrala pitanja vezana uz karakter, sadržaj i šira semiotička značenja TV informacije. Zatim se raspravljalo o informaciji i njezinim granicama, tj. mogućnostima da informacija zahvati sve trendove u prikazu realnosti, koristeći razne oblike prezentiranja. U trećoj skupini podneseni su referati o TV-informaciji i njezinom mjestu. U tim okvirima promatrala se posebno detaljno informacija koja se prezentira putem TV-dnevnik, prikazana je komparativna analiza sistema vijesti u različitim zemljama i društveno-političkim sistemima,

a bilo je govora i o integraciji informacija danih putem TV i drugih medija. U posljednjoj, četvrtoj tematskoj skupini, raspravljalo se o informaciji i mogućnosti njezinog korištenja, gdje je u širem smislu obrađeno i pitanje socijalizacije TV-novinarstva i tzv. taktike TV-informiranja.

Posebnu odliku skupa predstavljala je činjenica što je uz niz istaknutih podnosilaca referata ostalo prostora za svestranu diskusiju i slobodno iznošenje različitih pogleda na pitanja TV-informiranja. Raspon referata i diskusija bio je veoma širok i kretao se od uskih stručno-formalnih analiza TV-medija, i preko registriranja pojava u pojedinim TV sistemima išao je sve do ocjene šireg strategijsko-političkog korištenja TV. Simpozij je time jasno pokazao dosege suvremene komunikologije i dileme pred kojima ona stoji, osobito u analizi TV medija.

Na kraju ovog kratkog prikaza treba, svaka-ko, spomenuti da je skup bio izvanredno organiziran i da je sudionicima pokazao da se Trst sve više razvija u pravcu značajnog sveučilišnog središta s ambicijama šireg međunarodnog djelovanja. Relativno mali broj naših institucija (Fakultet političkih nauka Zagreb, Inštitut za narodno prašanja iz Ljubljane i Fakultet za politične vede, sociologiju in žurnalizam iz Ljubljane) zastupljenih na ovom simpoziju, potvrdio je da nedovoljno koristimo mogućnosti suradnje sa susjednom zemljom i da bi trebalo više raditi na tom polju. Sveučilište u Trstu veoma dinamično se razvija i logično bi bilo da upravo zbog blizine i našeg življa u tom dijelu Italije više koristimo Trst kao središte znanstvene suradnje. Umjesto pukih formalnih veza koje se najčešće završavaju potpisivanjem protokola o suradnji, simpoziji, predavanja i razmjena materijala, put su stvarnog zbližavanja i razvijanja uzajamno korisne suradnje.

Radovan Vukadinović